

Magyar néprajz, 1983

Abaúj néprajza.

(Az 1983. szeptember 22-i tájkonferencia anyaga.) Szerkesztette: Viga Gyula. Kiadja: a TIT Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezete. Miskolc, 1983. 89 l. (Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében IV.)

Az észak-magyarországi néprajzi tájkonferenciák kiadott előadásainak sorában ez a füzet csalódást okoz azoknak, akik a néprajzi vagy történeti tájegység valamifajta el- vagy körülhatárolását várják tőle. A benne olvasható anyagok tematikája szerteágazó, a népi kultúra táji tagolódásához közvetve nyújt fogódzókat. Csorba Csaba történeti vázolata az egykori Abaúj megye néptörténetét tekinti át. Szabó Sándor statisztikai adatokkal jellemzi a századfordulón a megye éppen hanyatlásnak induló állattartását. Barna Gábornak a Hernád völgyi szokásokról és hiedelemvilágról írott kutatási beszámolója egy néprajzilag viszonylag kevésbé ismert vidék gazdag kultúrájáról ad hírt. Seresné Szegőfi Anna pedig egy 1696-ban kiadott Abaúj vármegyei limitációt közöl. Végül Cseri Miklós válogatott bibliográfiát ad az egykori megyéről. Annak ellenére, hogy az Abaúj név nem tűnt el a magyarországi megyenevek sorából, mégis sok a zavar használata körül. Ennek egyik oka, hogy a Tokaj-Eperjesi hegláncot az utóbbi évtizedekben Zempléni-hegységként említik, holott annak magyarországi vonulata jórészt a régi Abaújra esik. Ez a kis konferenciaanyag legalább valamelyest erősíti az eredeti fogalmat.

K. L.

Achs Károlyné: Kiss Géza 1891–1947.

Pécs, 1983. 32 l. (Dunántúli dolgozatok D. Néprajzi sorozat 2. füzet – Studia Pannonica D. Series ethnographica 2.)

Kiss Géza kákicsi (Baranya m.) református lelkész valójában egyetlen néprajzi művel, az *Ormánysággal* (1937) írta be a nevét a néprajzi tudománytörténetbe. Életműve azonban sokkalta szélesebb és fontosabb ennél az immár klasszikusnak nevezhető leíró munkánál. A dunántúli, közelebbről az ormánsági születésszabályozást, az „egyke”-t nem ő fedezte föl, de nélküle aligha bontakozott volna ki a 30-as években az a társadalompolitikai–írói mozgalom, mely megkísérelte a szembefordulást ezzel a káros demográfiai jelenséggel, végső soron egyik okát, a nagybirtok mozdulatlanságát ültetve a vádlottak padjára. Fülep Lajos, Illyés Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolá-

nyi János, Németh László, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond neve bukkan föl többször vagy sűrűn abban az életrajzban, amelyet Kiss Géza leánya készített. Velük folytatott levelezést, tartott fenn személyes kapcsolatot a törekeny egészségű ormánsági lelkész. A részletes krónikából megtudjuk, hogy egyik dédapjától, ugyancsak lelkésztől származik az egyik első baranyai néprajzi leírás, továbbá, hogy családjában mindig eleven volt a hagyományok és a nyelv iránti érdeklődés. Önéletrajz közlése és bibliográfia egészíti ki a dolgozatot, amely eredetileg az Ethnographia 1982-es évfolyamában látott napvilágot, de külön füzetben való megjelentetése is érdemes ötlet volt.

K. L.

Albert Gábor: Emelt fővel.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 510 l. (Magyarország felfedezése)

A Dunántúl déli része, a baranyai, tolnai vidék Magyarország etnikailag legtar-
kább területe. A török hódoltság alatt a hadak útjában fekvő települések magyar lakosainak jelentős része vagy elmenekült, vagy elpusztult. Helyüket kezdetben dél-szlávok, elsősorban szerbek, majd a török kiűzését követően katolikus németek foglalták el, kialakítván a „Schwäbische Türkei”-t. 1929-ben Fülep Lajos zengővárkonyi lelkésznek a Pesti Naplóban megjelent cikksorozata figyelmeztetett először arra, hogy ezen a vidéken kihalófélben van a magyarság. Fél évszázaddal később Albert Gábor indult erre a vidékre, hogy a szociográfia adta lehetőségekkel feldolgozza az itt élő népek és nemzetiségek múltját és jelenét.

A Horthy-kormányzat a magyar református egyház kezdeményezésére a harmincas évek végén, negyvenes évek elején földszükében szenvedő, többgyermekes családokat telepített az egykezés miatt a magyarság kihalásával fenyegetett Baranyába, hogy ezek gátat vessenek a terjeszkedő németeknek és délszlávoknak. A magyarbólyi telepítést mintatelepítésnek szánták. Kimért parcellák, újonnan felépített vagy felújított házak és gazdasági épületek várták a Debrecenből, Szabolcs és Szatmár különböző településeiről érkező ún. Horthy-telepeseket. A szerző nemcsak a magyar telepéseknek a sorsát kíséri nyomon azon a vidéken, ahol a két világháború között a boltokban már nem értették a magyar szót, hanem történeti visszatekintésében felvázolja az etnikai sokszínűség kialakulását, az itt élő nemzetiségek kölcsönös sérelmeit, gyakran tragikus összeütközését, őslakosok és telepések viszonyát. Szó van a könyvben a németek kitelepítéséről a második világháború után, a szülőföldjükhöz ragaszkodó, magukat mind a Volksbundtól, mind az SS-től távol tartók kitelepítés elleni küzdelméről, a Szlovákiából kitoloncolt, s a megürült sváb házakba beköltöztetett szlovákiai magyarság sorsáról. Több mint kétszáz oldal foglalkozik a „telepítések népének”, a második világháború idején előbb a Bácskába, majd onnan a baranyai és tolnai vidékre telepített bukovinai székelyeknek és moldvai magyaroknak viszontagságaival. Korabeli dokumentumok és idős emberek személyes vallomásai, elbeszélései, kifakadásai alapján elevenedik meg az olvasó előtt a székelység útja a mádэфalvi veszedelemtől három telepítési akción keresztül napjainkig. A visszaemlékezésekben kibontakoznak a megpróbáltatásokon átmenő népcsoport indulatai, rettegései, félelmei és sérelmei.

A könyv külön fejezetben tárgyalja a második világháború utáni évtizedeket. Két évtized politikai hibái, a németység kollektív bűnősként való elítélése, a délszlávok diszkriminációja, az erőszakos tsz-szervezés tovább élezték az évszázadok során felhalmozódott nemzetiségi ellentéteket. A befejező rész arra keresi a választ, mennyire csilapodtak le a korábban felgyülemlett indulatok, hogyan élnek ma egymás mellett a történelem által idesorolt nemzetiségek.

Albert Gábor könyvének érdeme, hogy a történelmi kordokumentumok nem tengenek túl a kötetben. Arra törekedett inkább, hogy minél több szereplőt szólaltasson meg, Horthy-telepest, moldvai magyart, bukovinai székelyt, németet és délszlávot, és az olvasó ezekből a vallomásokból ismerje meg a magyarországi történelem egyik zaklatott korszakát.

Ács Zoltán

Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi alapismeretek.

Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1983. 169 l. (Néptáncosok könyvtára)

Nem kis feladatra vállalkozott a szerző, amikor „gyűszűnyi” terjedelemben oktatási, művészeti és tudományos ismeretterjesztő céllal foglalta össze egy egész tudományág kutatási eredményeit. A túlzott leegyszerűsítés és elnagyolás veszélyét elkerülve mégis szakmailag igényesen és érdekesen tájékoztatta a népművészet egyik ágával foglalkozó olvasót. A szerzőt átfogó elmélyült szakmai ismeretei, széles előadói gyakorlatja és a témával való érzelmi azonosulása segítette a feladat megoldásában.

A kötet négy nagyobb és azon belül huszonegy kisebb fejezetre oszlik. A Néprajzi alapismeretek című fejezetben a szóbeli és írásbeli műveltség viszonyáról és a paraszti társadalom és életmód történeti képéről olvashatunk. A szóbeli kultúra történeti szerepéről és jelentőségéről kiindulva ismerteti a szerző a néprajz tárgyát, feladatát, ágazatait és a tudományág kialakulását. Itt írja le, hogyan vált a parasztság a nemzeti kultúránk egésze szempontjából fontos szóbeli hagyomány hordozójává.

A Népművészet c. fejezetben megismerkedhetünk a népművészet fogalmával, ágaival, fölfedezésével és a népművészeti mozgalmak történetével. A tárgyalkotó művészet egyes ágait négy kisebb fejezetben (A magyar nép hímzőművészete, A magyar népviseletek, Népi fazekasság, Fafaragás, Pásztorművészet. A magyar nép lakása) foglalja össze a szerző.

A harmadik nagy fejezet, amely a Népköltészet – népszokások címet viseli, szellemi néphagyományunkról ad összefoglalást. Itt fejti ki Andrásfalvy Bertalan a népköltészet fogalmát, ágait, kutatásának történetét és szerepét a hagyományos társadalomban. Külön kis fejezetekben foglalkozik a magyar néphit, a népszokások, a népzene és a néptánc kérdéseivel.

A kötet legnagyobb és legbővebben kifejtett fejezete a negyedik, amely aránylag bő áttekintést ad a magyaság és a Magyarországon élő nemzetiségek jelentősebb és kutatottabb néprajzi csoportjairól. A fejezet bevezetőjében a szerző érinti a magyar népi kultúra táji tagolódásának törvényszerűségeit, a néprajzi csoportok fogalmát és térképen mutatja be a legismertebb magyar tájneveket és néprajzi csoportokat. Ezután kö-

vetkezik a kiválasztott tájak és csoportok jellemzése a következő sorrendben: Baranya megye néprajzi csoportjai, a palócok, a matyók, Sárköz és Sióagárd népe, az Őrség, Göcsej, Hetés, Somogy, Székelyföld, Kalotaszeg, Torockó, Mezőség, a csángók, a moldvai magyarok, Kalocsa és környéke, Szeged vidék, Kis- és Nagykunság, a Hármasváros, Hajdúság, Debrecen és a Hortobágy. Az eddigi ismertetésből kitűnik, hogy a népi gazdálkodásnak és életmódnak a kötetben külön fejezete nincs, s néhány más területet is csak más témákkal kapcsolatban, futólagosan említ a szerző. A népi gazdálkodás kérdéseiről, táji sajátosságairól például legbővebben a néprajzi csoportok ismertetésénél olvashatunk. Erre a megoldásra a terjedelmi korlátok és a gyakorlati cél vezették Andrásfalvy Bertalant.

Az egyes fejezetekhez a kötet végén válogatott irodalomjegyzékeket találunk, amely a további önálló ismeretszerzést szolgálja.

Felföldi László

Andrásfalvy Bertalan–Németh Pálné: Sárközi hímzések régen és ma.
Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, é.n. (1983) 49 l., 4 t.

Néprajzi szakkörökben jól ismert, hogy a Sárköz az egyik leggazdagabb népművészeti magyar tájegység. Andrásfalvy Bertalan bevezető tanulmánya ebből a gazdagságból csupán néhány nevezetesebb tárgy hímzéseinek múltját villantja föl. A sárközi hímzések régiesebb rétegéből, mely a múlt század második felében virágzott, a párnavégekről, jegykendőkről és a bíborvégekről szólt. A füzet a népművészeti hímző szakörök igényei szerint készült. A hiteles motívumokat Németh Pálné válogatta, és ő rajzolta meg a hímzések számára alkalmas segédanyagot is. A kiadványban technikai útmutatás és leírás is olvasható.

K. L.

Baloghné Horváth Terézia: Népi ékszer.

Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 60 l., 17 színes és 43 fekete-fehér fénykép. (Magyar népművészet)

A magyar népi ékszer kutatása hosszú ideig elhanyagolt terület volt, komolyabb mértékben csak a közelmúltban indult meg. Baloghné Horváth Terézia munkája elsőként kísérli meg összegzően áttekinteni e tárgykört.

A rövid bevezető fejezet után, mely kutatástörténeti vázlatot nyújt és körülhatárolja a problematikát, két nagy részben történik az ékszer bemutatása. Az első rész „a szorosabban vett ékszer”, azok, amelyeket az ember a testén visel: fülbevalók, nyakékek, karperecek, karkötők, gyűrűk. A másik rész „a tágabb értelemben vett ékszer”: tűk, csatok, kapcsok, övek, gombok, ezeket ruhakiegészítőként, ruhadíszeként hordják. Az egyes tárgyfelelések kapcsán az ékszerviselésnek három funkciójára

derül fény: dászító, jelölő (nemek, korcsoportok, foglalkozás, társadalmi helyzet) és hiedelmi szerep. A tanulmány legfontosabb eredménye, hogy a korábbi téves feltevés-
sel szemben, ami szerint a magyar parasztoknál az ékszerek mérsékelt szerepet játszo-
tak az öltözködésben, bebizonyítja, hogy széles körben elterjedt az ékszerhordás, csak
a kutatás már jóval azután figyelte föl a jelenségre, amidőn annak virágkora elmúlt. Az
ékszerek kedveltségi sorrendjét a szűkebb értelemben vettek közt a nyakékek vezetik,
a tágabb értelemben vett ékszerfélések sorában a pitykék voltak a legnépszerűbbek.
A divatok közt a szerző elkülönít egy „paraszti” ízlésűnek és egy „polgári hatású”-
nak mondottat.

K. L.

Balaton népdalok.

A dalok négyötödét és az egyéb szájhagyományt gyűjtötte, az anyagot elrendezte és
közreadja: Nyék Sándor. Veszprém megyei Tanács V.B. Művelődési Osztály,
Veszprém, 1982. 315 l.

Nyék Sándor mintegy harminc esztendőn át folyamatosan kilencszáz körüli dal-
lamot rögzített a Balaton környéki falvakban. A tetszetős kiállítású daloskönyv ezek-
ből százkilencvenet tartalmaz. A saját gyűjtést néhány más forrásból származó darab
egészíti ki, egyébként az anyag nagy része először jelent meg nyomtatásban. Elrende-
zésére a következő csoportokat alakította ki a szerző: I. Játék- és szokásdalok; II. Ha-
lászfertál; III. A határban; IV. Betyárvilág; V. Katonaszor; VI. Szegény ember dolga;
VII. Szerelem; VIII. Tánc; IX. Szőlőhegyen vagy más vigalomban; X. Balladafélék.
A dallamokat sorzárók, szerkezet, hangsor, hangterjedelem és szótagszám szerinti mu-
tatók követik. Az egyes csoportok mellé harminckét saját gyűjtésű, „szájhagyomány”-
nak nevezett szöveget illesztett a szerző. Ezek többsége az „igaz történet” műfajába
sorolható, történeti- vagy hiedelemmonda, sőt műfajilag besorolhatatlan közlés. A szó-
vegek, nemcsak a hagyományból lejegyzett anyagok, a nyílt és a zárt *é-t* megkülönböz-
tető fonetikus írásmóddal vannak kinyomtatva.

K. L.

Bálint Sándor: Szeged-Alsóváros.

Templom és társadalom. Erdélyi Zsuzsanna előszavával. Sajtó alá rendezte Tomisa Ilo-
na. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 201 l.

Bálint Sándornak nagyon régi terve volt e könyv megírása és megjelentetése,
maga a mű azonban csak halála után, születésének nyolcvanadik évfordulójára emlé-
keztetve látott napvilágot.

Akik ismerik a szerző munkásságát, azok hamar észreveszik, amit ő nem is titkol,
hogy a könyv túlnyomólag már nyomtatást látott tanulmányokból és cikkekből tevő-
dik össze. Ez azonban mit sem von le értékéből és egyediségéből. Bálint Sándor úgy vá-

logatta ki korábban kiadott írásainak részleteit, hogy azok egységes egészként szólnak a legszűkebb haza, Szeged-Alsóváros római katolikus vallási életéről. Ennek a központja négy száz esztendőn át az alsóvárosi ferences templom és kolostor volt. A könyv „főszereplői” épp ezért a templom és a kolostor, tárgya elsősorban ezek kultúra- és társadalomformáló hatása. Történetük ismertetésében nagy teret szentelt a hódoltság alatti szerepnek, mely a dél-alföldi térség katolikus hitbuzgalmának legfőbb fenntartója volt. Később a Szegedről kirajzott telepes falvak népe találkozó helye és alkalmaként működött a templom havi boldogasszony napi búcsúja (aug. 5.). Bálint Sándor számbavett minden kulturális mozzanatot, az építéstörténet és a templomberendezés elemeit, a temető és a szakrális épületek közvetlen környezetének múltját. Külön fejezetet biztosított az említett búcsújárásnak. Itt is kiemelésre méltó, ami különben minden vallási néprajzi tárgyú írását jellemzi, hogy sajátos szemszögből, alapjában véve a Szeged-alsóvárosi népi katolicizmus jámborsága oldaláról közelít tárgyhöz. Ez a szemlélet magába foglalja a paraliturgikus kegyesség tiszteletét, és az azt meg nem értő egyháziak szelíd megrovását, de a tanult ember elnéző humorát is, mellyel fölidézi a vallást gyakorló emberek esendőségét és tudatlanságát egyaránt. A „beidegzett” kategóriákhoz szokott olvasó hajlamos volna a könyv anyagát „magas kultúra” és „népi kultúra” rekeszeibe osztályozni, de az ellenáll az ilyesfajta szétválasztásnak. Bálint Sándor olyannak írta le a templom, a kolostor és a kegyhely kultuszát, kisugárzását, amilyen a valóságban volt, vagyis az írott és a szájhagyomány, a szakrális és a világi tradíció szerves egységet alkotott benne. Hasonló példát keveset találhatunk a magyar szakirodalomban.

A kötet személyes jellegét kiemeli illusztrációi közül az a néhány fényképfelvétel (Lantos Miklós képei), melyek Bálint Sándor utolsó születésnapján, az 1979-i búcsún készültek, és őt magát is mutatják. Függeléként kapcsolódik a tanulmányhoz egy kis antológia, mely vallásos szövegeket és a tárgyhöz kapcsolódó szépirodalmi alkotásokat tartalmaz. A munkát Tomisa Ilona rendezte sajtó alá, Erdélyi Zsuzsanna írt hozzá előszót.

Kósa László

Békés város néprajza.

Szerkesztette: Dankó Imre. Békés város Tanácsa, Békés, 1983. 10371.

A közelmúlt két évtizedben Békés megye országos viszonylatban vezető helyet szerzett magának a helytörténetírásban. A helytörténeti monográfiákban vagy monografikus igényű tanulmánygyűjteményekben rendszeresen találkozhatunk néprajzi fejezetekkel, amelyek ugyancsak átfogó képet igyekeznek adni az illető településről. Békés város mind történetileg, mind néprajzilag az elhanyagolt alföldi helységek közé tartozott, noha a szórványosan megjelent korábbi publikációk gazdag múltról és néphagyományról tettek tanúságot. Mégsem akadt áldozatvállaló helyi kutatója a mintegy húszeszes lélekszámú, színmagyar lakosságú közösségnek, mint például Bálint Sándor Szegednek, vagy Kiss Lajos Hódmezővásárhelynek. Ezért az 1970-es években egyidejűleg vetődött föl egy történeti és egy néprajzi tanulmánykötet elkészítésének terve. Az utóbbi készült el előbb.

Húsz szerző ugyanannyi tanulmányát adja közre az impozáns méretű, sok-sok illusztrációt tartalmazó kötet. A szerkesztő a bevezetőben azon sajnálkozik, hogy néhány fölkért szakember mulasztása miatt e népeletnek nem minden területét sikerült bemutatni. Kétségtelen teljesebb lett volna a kép, ha minden tervezett tanulmány megszületik, ám mentegetőzésre nincs ok, mert szinte minden jelentős kérdéssel foglalkoznak a szerzők, s ha nem egyenlő részletességgel, az a tanulmánykötetek általános problémája, nemcsak a békésié.

A helyi monográfiák hagyományai szerint a szorosabban vett néprajz mellett az első részben olvasható Farkas Gyula és Hunya Péter tollából a békési lakosságról szóló embertani fejezet. Nagy teret kapott a népnyelv. Mindenek előtt Végh József nevét kell megemlítenünk. Békési születésű lévén ugyanis ő volt a kötet fő kezdeményezője. A jeles nyelvjáráskutató a város népnyelvének összefoglaló képét rajzolta meg. Szabó Ferencné és Szabó István a földrajzi neveket, Molnár Ambrus a történeti család- és ragadványneveket gyűjtötte össze. Terjedelmes fejezetek szólnak a gazdálkodásról és az életmódról. A gyűjtögetésről Bencsik János, a Körös közelségében egykor jelentős halászatról Szilágyi Miklós írt. A földműveléssel és az állattartással ketten is foglalkoztak; Molnár Ambrus történeti néprajzával, Márton László újkori állapotával. Boross Marietta a kert- és szőlőkultúra néprajzát tárta föl. A táplálkozási fejezet Pusztainé Madar Ilona, a viseletről írott tanulmány Hentz Lajos munkája. Sisa Béla a népi építészet emlékeit mutatta be. Dankó Éva nem különösen látványos, de anyagában annál érdekesebb témával bírkózott meg, a közlekedés, teherhordás, szállítás néprajzával. A népi társadalom és szokások kérdéseivel, némi átfedéssel többen is foglalkoztak: Tárkány Szűcs Ernő, Pusztainé Madar Ilona, Ujváry Zoltán és Bartha Elek. Egy-egy témát azonban más-más nézőpontból, a népi hitélet, a jogi és az ünnepi népszokás felől közelítették meg. Nem volt könnyű feladata Varga Gyulának, aki a díszítőművészet, és Benczéné Mező Juditnak, aki a népzene és a népdal emlékeit gyűjtötte össze a napjainkban már meglehetősen urbanizálódott agrárjellegű településen. Végül a szerkesztő, Dankó Imre a kisi par és a kereskedelem néprajzáról írt értékes fejezetet és foglalta össze röviden Békés város népeletének jelenlegi sajátosságait is.

A színes és gazdag anyagból az alföldi középnagyságú mezőváros tipikus példája bontakozik ki. A néprajzi kutatás által leginkább vizsgált időszakban, a 19. század végén és a 20. század első felében változatos társadalmi rétegződés, ennek megfelelően differenciált műveltség jellemezte ezt a típust. A polgárosult nagygazdák mellett találjuk a kisebb parasztbirtokosokat, a parasztság igényeit kiszolgáló kisi part és az agrárlakosság sokféle foglalkozási csoportját. Cselédek, kubikusok, halászok, pásztorok, napszámosok, városi és tanyai lakosság konglomerátuma volt a közelmúltig Békés. Hagyományai nem kevés archaikus elemet is megőriztek, noha a gazda- és agrárproletárrejteget inkább a nyitottság, mint a bezárkózás jellemezte.

Békés mezőváros az Alföld két nagy vonzáskörű és kisugárzó központja, Debrecen és Szeged között légvonalban szinte azonos messzeségre fekszik, mégis az előzőhöz áll közelebb népessége alaprétegét, nyelvjárását, vallását és számos kulturális jellegzetességét tekintve (gazdálkodás, építkezés, ruházkodás). A Tiszántúl északi feléhez kapcsoló jelenségek körét az a körülmény bontotta meg, hogy Békés — bár szélső helyzetben —, de tagja annak a vásárvonalnak, amely az Alföld keleti peremén húzódik. Ezt

a tényt a kötet számos tanulmánya alátámasztja. A város vásárai révén eltérő tájak termékcseréjének (síkság és hegyvidék) egyik pontja volt.

Az alföldi mezővárosok parasztsága a paraszti polgárosulásban figyelemreméltó szerepet vitt. Békés azonban nem tartozott azon alföldi települések sorába (pl. Hódmezővásárhely, kunsági és jászági városok), amelyek ebben a folyamatban különösen kitűntek. A lakáskultúra és a viselet, továbbá a népköltészet és a népzene vizsgálata mutatja legszemléletesebben, hogy a hagyományos közösség meddig jutott ezen az úton. Fenntartva, hogy a megkésett vizsgálat eleve fakóbb képet rögzíthetett, kétségtelen, hogy a népi kultúra expresszív területei már századunk elején is megkopottabb állapotban léteztek, mint a földrajzilag nem távoli bihari vagy a messzebbre eső nyírségi aprófalvakban.

A polgárosulás és az archaikus jelenségek együttes jelenléte szerencsés pillanatban vetítette a kutatás elé a mezővárosi népi műveltség fejlődésének egy szakaszát. Ezen belül három, földrajzilag és időbelileg meghatározható kulturális réteg ragadható meg. A legrégebbi hagyományok feltehetőleg a hódoltságot átvészelt, vagy közvetlenül a hódoltság után a környékből Békésre települt magyarokhoz kapcsolódnak. Egyúttal a várost a szomszédos kilenc Körös menti „ős”-békési településhez kötik (pl. Doboz, Vésztő, Körösladány stb.). A 19. században új rétegek rakódtak erre az alapra, olyanok, amelyek más égtájak, nyugat és dél felé orientáltak a lakosságot. A „telepített” Békés és Csanád megyékre jellemző gazdasági és társadalmi jelenségekről van szó: agrárszocialista mozgalmak, vallásos szekták, belterjes kultúrák térhódítása. Mindez a hagyományos műveltség levetkőzésének irányába mutatott, és egy tágabb táji integrációba kapcsolta be Békést. Végül a 20. század még nagyobb körű kulturális kiegyenlítődést hozott az urbanizációval érkező sokfajta akkulturációs folyamattal. Akár alföldi, akár országos kiegyenlítődésről beszélünk, kétségtelen, hogy ezek gyorsan és hatékonyan takarták el a korábbi állapotokat. Mint azonban megjegyeztük, a néprajzi kutatás még idejében végzett „mélyfúrás” és jelölte ki Békés város helyét a néprajzi térképen.

Kósa László

Bölcsőringató. Az Igaz Szó Évkönyve 1984.

Kiadja az Igaz Szó, Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének folyóirata. Marosvásárhely, 1983. 208 l.

Fennállásának harmincadik évfordulóját (1953–1983) szándékozta megünnepelni a Marosvásárhelyt megjelenő irodalmi folyóirat, az Igaz Szó, kettős lapszámnyi, néprajzi évkönyvével. A szerkesztő(k) névtelenségben marad(nak), s a könyv kétharmadát kitevő *Népművészet–néprajz* címet viselő összeállítás bizonytalansága többféle szándék, ötlet, elképzelés meglétéről árulkodik. A néprajzi értékek iránt megnyilvánuló széles körű társadalmi érdeklődés, a romániai magyar nemzetiség folklór-öntudata, önazonosság-keresése erős érzésére alapozó elképzelés szerencsés ötletnek bizonyult. Írók, költők, közírók (Bajor Andor, Hajdú Győző, Király László, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Markó Béla és Szócs István) vallanak találkozásukról s kapcsolatukról a folk-

lórral, a népi műveltséghez való kötődéseikről, a folklorizmus múltjáról, ellentmondásairól, a néphagyomány teljes elvetéséből származó veszélyekről.

Az összehasonlító néprajzi kutatás fontosságáról, az interetnikus kapcsolatok vizsgálatáról tudósítanak az Egymás vonzásában cikluscím alá vont írások szerzői: Faragó József (Magyar–román népköltészeti kapcsolatok); Adrian Fochi (Szerelmem próbája); Almási István (Rokon motívumok); Tiberiu Alexandru (Dallamcsere: gazdagozás); Pávai István (Közös elemek a néptáncban); Nagy Jenő (Kölcsönhatások a román és a hazai magyar népviseletben).

Eredeti népköltészeti alkotásokat többen közölnek gyűjtéseikből: Almási István (Szép a tavasz, de szebb a nyár. Szerelmi dalok) ízelítőt nyújt saját bonyhai, haranglábi, magyarbükkösi és szőkefalvi, valamint Jagamas János csikménasági, gyimesközéploki, kászonimpéri és széki régi stílusú népdalgyűjteményéből. Dánielisz Endre körös-tárkányi balladát ad közre (Csáki bíró lánya), Ráduly János kibédi népmesét (Alekszándér), Vő Gabriella a Küküllő mentéről elszármazott Chețan Emil élménytörténeteiből, Nagy Olga a széki Kocsis Rózsi elbeszéléseiből, Faragó József a gyoszéni Baka András tréfáiból válogat egy csokorra valót. Pozsony Ferenc felsőháromszéki balladákat, Görbe István veresvízi népmondákat közöl.

Kisebb-nagyobb tanulmányok szerzői még: Faragó József (Régi székely népdaladák), Kelemen Ferenc (A színpadtól a táncházig), Barabás László (Farsangtemetés. Alsósófalvi népi színjáték), Fábíán Imre (A mese élete), Vő Gabriella (Népi hiedelemelemek a városi közösségekben), Nagy Jenő (Hagyomány és újítás a népviseletben), Szentimrei Judit (A hímzés művészete. Történeti elemek a romániai magyar hímzésekben), Csergő Bálint (Kapuállító székelyek), Haáz Sándor (Faragott és festett bútorok), Tófalvi Zoltán (Korondi fazekasság).

A néprajzi összeállítást Néprajzosok kislexikona zárja, amelyben 58 személy adatait és munkásságuk irodalmát közlik arcképpel. Első kísérlet ez arra, hogy a romániai magyarok a néprajzi, népköltészeti kutatást hivatásszerűen, vagy több-kevesebb rendszerességgel végző mai kutatók lustráját megismertessék az olvasókkal.

A néprajzi rész rajzai, fekete-fehér és színes fényképei részint a cikkek, tanulmányok illusztrációi, részint a romániai magyar néprajzi vidékek népviseletének, népművészetének esetlegesen kiválasztott hírmondói.

Zs. Sz.

Csiszár Árpád–Felhősné Csiszár Sarolta: A beregi népi textíliák lexikona.

Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1983. 561. (Folklor és etnográfia 11.)

A városnaményi Beregi Múzeum országos viszonylatban is jelentős textíliagyűjteménnyel rendelkezik, melynek megteremtése *Csiszár Árpád* nevéhez fűződik. Az évtizedek óta rendszeresen és módszeresen gyarapított néprajzi anyag gyűjteménytári nyilvántartásának, a tárgyak egységes megfogalmazással történő muzeológiai leírásának igénye teremtette meg ezt a kiadványt. A gyűjtemény bővítése során a szerzők elsősorban az országosan ismert beregi keresztszemes kézimunkákra figyeltek, azonban a dí-

szítésmód, mintakincs, valamint a textíliák felhasználásának jóval szélesebb köre miatt a vizsgálatot az egész díszített népi textilanyagra kiterjesztették.

A lexikon a mai vásárosnaményi járás területén használatos tárgyszavakra támaszkodik. Az egyes címszavak a tárgyak helyi nevét, anyagának, technikájának elnevezését tartalmazzák, valamint a tárgyleírások a felhasználás, elterjedés és az alkalmazás körülményeit is ismertetik. A 340 tételt tartalmazó címszójegyzékben a különböző textíliák (mint pl. abrosz, kendő, takaró) mellett a jellegzetes motívumok és technikai fogások leírásai egyaránt megtalálhatóak.

Selmezi Kovács Attila

Dobrossy István–Fügedi Márta: Termelés és életmód. Tíz község termelészövetkezete. Kiadta a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1983. 282 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 9.)

A debreceni egyetem Néprajzi Tanszékén folyó Gömör-kutatás egyik jelentős eredménye ez a monográfia, amely hagyományos néprajzi módszerrel tárja fel a putnoki termelészövetkezet történetét, és ennek kapcsán az ide tartozó tíz település társadalmi életében lezajlott alapvető szemléleti, gondolkodás- és életmódbeli változásokat. A mezőgazdaság szocialista átalakulásának bemutatásához a szerzők fontosnak tekintették az egyes falvak hagyományos paraszti gazdálkodásának, helyi sajátosságainak megragadását. Ugyanis csak a mezőgazdasági hagyományok ismeretében lehet reális képet alkotni a kollektív gazdálkodás kifermálódásáról, a mezőgazdaság szocialista átalakulásának folyamatáról.

A szerzők a témafeldolgozás kiindulópontjául a táj és az ember kapcsolatának vizsgálatát választották: az aránylag erősen iparosodott vidék mezőgazdasági arculatát, munkaerőellátottságának körülményeit, a falun élő ipari munkásoknak a mezőgazdasági termelésben megnövekvő szerepét világítják meg. Vázolják a természeti adottságok mellett a táj demográfiai, közgazdasági és termelési viszonyait. A Település és ember című fejezet az egyesült termelészövetkezetekhez tartozó tíz település rövid történetét foglalja össze az eltérő helyi hagyományokra koncentrálna. A paraszti gazdálkodás jellemző vonásainak keretében többek között képet kapunk a dél-gömöri káposzta-, a héti dinnye- és a Sajó-völgyi máktermesztés hagyományairól, illetve a dél-gömöri juhászatról, valamint ezeknek a helyi hagyományoknak a közös gazdálkodás keretei közötti továbbéléséről.

A szövetkezetek történetét községenként és időrendi sorban követi nyomon a feldolgozás, kiemelve egy-egy termelészövetkezet gazdálkodásának sajátosságait, az egyes ágazatok helyzetét és egymáshoz való viszonyát, a gazdálkodás színvonalában és módszereiben bekövetkezett változásokat, ezen keresztül pedig a tagság munkájának és életkörülményeinek alakulását. A szerzők figyelmet fordítottak a háztáji gazdaságok jelentőségének és módosuló szerepének feltárására, a részművelés helyi változatainak bemutatására. Végezetül a termelés és az életmód összefüggésének értékelése következik.

A módszertani újdonságot hozó monográfia egyértelműen tanúskodik a néprajzi vizsgálat eredményességéről és gyakorlati használhatóságáról a termelősövetkezet-történeti feldolgozások terén.

Selmeczi Kovács Attila

Domanovszky György: A két Kapoli.

Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 381., 55 kép. (A népművészet mesterei)

A dunántúli pásztorművészet az újkori magyar népművészet egyik kiemelkedő teljesítménye. A múlt század első felétől folyamatosan több kiváló faragó pásztort ismer a szakirodalom. Közülük legtöbbet tudunk az idősebb Kapoli Antalról (1867–1957) és fiáról, az ifjabb Kapoli Antalról (1893–1971). Nemcsak tehetségük miatt váltak szűkebb hazájukon, Somogyon túl is nevezetessé, hanem pályájuk fordulata miatt is. Idősebb korukban mindketten abbahagyták eredeti foglalkozásukat, a juhászságot, és faragással keresték megélhetésüket. Az 1950-es években a népművészetet kiemelten támogató művelődéspolitikai mindkettőjüket elsők között tüntette ki a „Népművészet mestere” címmel, sőt az idősebb Kapoli 1956-ban Kossuth-díjat elsőként kapott népművészeti munkásságáért. A róluk szóló tanulmány rövid pályaképet rajzol és elemzi alkotásaikat, nagy súlyt helyezve a stílusra és a technikákra. A szerző, ha közvetlenül nem is hivatkozik az előzményekre, mégis támaszkodik a magyar folklorisztika jellegzetes iskolájának, az „egyéniségkutatás”-nak az eredményeire. Igaz, elsősorban szövegfolklorral, majd zenével és tánccal foglalkoztak a kiemelkedő alkotók kapcsán a folkloristák, de a díszítőművészeti vizsgálódásnak is vannak idevonatkozó előzményei (Madarassy László munkássága). Mindkét faragópásztor tudatosan kapcsolódott a dunántúli pásztorforgatók hagyományához, munkájuk azonban csak részben, első szakaszában, minősíthető tradicionális értelemben népművészetnek. A folytonosan megrendelésre kidolgozott darabok a népi iparművészethez, a folklorizmus jellegzetes területéhez tartoznak.

K. L.

Dömötör Sándor: Hevestől Baranyáig. (Helytörténeti képek Berze Nagy János életéből.)

Szerkesztette: Banó István és Fülöp Lajos. Baranya megye Tanácsa V.B. Művelődésiügyi Osztályának kiadása. Pécs, 1983. 333 l.

Túlzás nélkül megállapítható, hogy a magyar néprajztudomány múltjának jelei közül kiemelkedően legtöbbet tudunk Berze Nagy János életéről és munkásságáról. Aki követék az idevonatkozó irodalmat, azok jól tudják, hogy mindez jórészt Berze Nagy hasonnevű fiának köszönhető. Ő volt az, aki néhány tanítvány és tisztelő segítségével megteremtette a dokumentumok és kiadatlan kéziratok megjelenítésének alapját. Mint korábban nem egyszer, ennek a kötetnek a költségeit is nagyszámú vállalat

és intézmény hozzájárulásából fedezték, a Baranya megyei Tanács csupán a kiadáshoz adta a nevét. (Az adományt tevők a könyv végén pontosan föl vannak sorolva.)

Ifjú Berze Nagy János kérte meg Dömötör Sándort, hogy készítse el apja életrajzát. Vele együtt bejárták azokat a helyeket, ahol Berze Nagy működött, népmeséket gyűjtött, tanult. Az életrajz elkészült 1962-ben, de megjelentetésére csak húsz évvel később kerülhetett sor. Noha Dömötör Sándor teljességre törekvően írt, a könyv címe és alcíme nem véletlenül kerüli meg, hogy művét közvetlenül életrajznak nevezze, mert fő jellemzője, hogy kisebb, nem mindig összefüggő fejezetekből, történetekből, anekdotákból áll. A valódi oknyomozó törekvés annak ellenére hiányzik belőle, hogy Dömötör Sándor – helyesen – igen nagy jelentőséget tulajdonított a gyermekkori környezetnek, bőven eseteli, milyen színes folklór vette még körül a besenyőtelki parasztyereket, (Berze) Nagy Jánost. Így viszont számos olyan szöveg és történet is belekerült az életrajzba, amely teljességgel magántermészetű, és sem a jeles folklorista későbbi életére, sem a tudománytörténetre nem volt hatással, történeti értéke nincs. Tanulságos a család múltjának, a paraszti sorból való kiemelkedés mozzanatainak részletes bemutatása. A tanügyi pálya állomásainak számbavétele bizonyára hibátlan. Sajnálattal értesülünk Berze Nagy tudományos mellőztetéséről, valamint néhány – föltehetően értékes – kéziratának elkallódásáról, de hiába keressük a könyvben, miféle olvasmányok formálták tudományos nézeteit, milyen eszmék kormányozták életét, s tanácstalanul állunk, ha arra gondolunk, hogy a színes paraszti szokásvilágot, eleven folklórt jól ismerő tanfelügyelő, hogyan tudott mindettől nagy mértékben elszakadni, szinte szobatudóssá lenni.

A könyv két nagy részre tagolódik. A tulajdonképpeni életrajzhoz adattár kapcsolódik, mely a Berze Nagy család történetére vonatkozó dokumentumokat, Berze Nagy harminc mesemondójának bemutatását és egy érdekes folklorisztikai kísérletet tartalmaz. 1961-ben Dömötör Sándor még találkozhatott Berze Nagy egyik Heves megyei mesemondójával, egy akkor már idős asszonnyal, valamint Berze Nagy családjának egyik olyan tagjával, aki a szélesebb családi körbe tartozó mesekincs utolsó hagyományozójának volt tekinthető. Velük igyekezett újramondatni a századelőn Berze által lejegyzett meséket. A kísérlet bármily izgalmasnak ígérkezett, valójában nem sikerült, mert alapos gyanú fér hozzá, hogy az idős mesemondónak – ismeretlen módon – kezébe került az eredeti kötet. Banó István és Fülöp Lajos tapintatosan foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de határozottan rögzítették, hogy Dömötör Sándor kísérletére ez a tény árnyékot vet.

Kósa László

Eredmények a Mátraalja néprajzi kutatásában.

Szerkesztette: Kriston Vízi József. TIT Heves megyei Szervezete, Eger, 1983. 51 l. (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 2.)

A szerény terjedelmű kiadvány az 1983 tavaszán Parádon megrendezett azonos című tájkonferencia anyagát adja közre egy előadás kivételével. *Dömötör Tekla* A mát-

raalji községek népi hiedelemvilága címmel tartott szemléletes előadása — a sajnálatos módon elmaradt végleges megfogalmazása miatt — nem kerülhetett a kötetbe.

A Mátraalja néprajzi egységének kérdésével a lakodalom szokásrendjének vizsgálata során foglalkozik *Bakó Ferenc*. A párválasztás és a lakodalom szokáskomplexuma tekintetében a Mátraalja összetartozó kistáji kulturális egységként mutatkozik meg, amelynek sajátos arculatát az azonos egyházszerkezeti, népesedéstörténeti és néprajzi tényezők együttesen formálták ki. A jól kirajzolódó, homogén kistáji összefüggésről ad számot *Schwalm Edit* írása is Parád és környékének népi táplálkozása kapcsán. Közel egy évtizedes kutatás eredményeire támaszkodva rögzíti a köznapi táplálkozásnak a nyersanyag és feldolgozás szerinti jellemzőit, az ünnepekhez, jeles napokhoz, az emberi élet fordulóihoz és a fontosabb munkaalkalmakhoz kötődő ételféleségeket és étkezési rendet.

A palóc nagycsaládszervezet felbomlásának a településképre és építkezésformára gyakorolt hatásáról a recenzens számolt be. A korábban egy fedél alatt nagycsaládban élő generációk önállósulásának folyamatán keresztül mutatja ki az udvar és a csűr használatának rendjében bekövetkezett változásokat, amelyek a hosszúházak és a csűrközségek kialakulását eredményezték.

Selmeczi Kovács Attila

Farkas József: Szatmári ember, szatmári táj.

Néprajzi életképek. Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1983. 40 l. (Folklor és etnográfia 10.)

A tudományszerűsítésnek és a helytörténetírásnak egyaránt jeles hagyomány-nyal rendelkező eszköze a néprajzi életkép. A szerző igényes kiállítású könyvecskéjében szülőföldjének egykori életéből idéz fel jellemző mozzanatokat, több évtizedes néprajzi gyűjtéseiből válogatott adatokat.

A tájat és kultúrájának fontosabb jellemzőit vázoló bevezetés után a településképe, a hagyományos telekbeosztás, a lakóházípusok és a jellemző paraszti lakáskultúra leírásai követik egymást. A szerző képet nyújt a ruházat legfontosabb darabjairól, utal az életmódot jellemző táplálkozás formálódására. Részletesebben veszi szemügyre a szatmári parasztudvar változását, a fontosabb építmények szerepkörének átalakulását. Végezetül a szatmári paraszti fafaragás, mesterségbeli tudás magas színvonaláról tanúskodó szekerekről, fatornyokról és fejfákról olvashatunk szemléletes leírást. A kiadványt kitűnő rajzok és fényképek illusztrálják.

Selmeczi Kovács Attila

Gráfik Imre: A magyarországi fahajózás (a hajóvontatás néprajza).

Szerkesztette: Forrai Ibolya. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1983. 372 l. (Néprajzi Közlemények XXVI.)

A hazai néprajztudományban meglehetősen mostohán kezelt témakör első monografikus feldolgozását adja közre a szerző. Ugyan a tiszai fahajózást és a hajósok életét *Betkowski Jenő* az 1920-as évektől személyes tapasztalat alapján rögzítette, és *Györffy István* szorgalmazására monografikus feldolgozását is elkészítette, azonban a kézirat a háború alatt elpusztult. A későbbi évtizedekben közreadott rész tanulmányai nem pótolhatták e jelentős munkát. Gráfik Imre a témakutatás átvállalásakor a hajóvontatás kérdéskörét állította az immár egy évtizede folyó vizsgálatának középpontjába.

A nagy történeti múlttal rendelkező folyami hajózás népi gyakorlata a folyósza-bályozások után – egy időre – jelentősen megélenkült, amíg a vasúthálózat kiépülése leküzdhetetlen konkurenciát nem teremtett számára. A századfordulóig általánosan gyakorolt népi hajóvontatás sajátos módon megőrizte társadalmi és technikai archaizmusait, és inkább akadályozta, mint elősegítette a folyami szállítás technikai fejlesztését, gépesítését. Ezért a szerző alapvető feladatának tekintette a kérdéskör hazai leíró rendszerezését: a hajóvontatás gépi gyakorlatának elemeit és jelenségeit olyan rendszerelméleti igényű elemzésben összefoglalni, ami alapul szolgál a további kutatások számára. Anyagtárgyalását e megfontolásból indítja módszertani kérdések felvetésével, melynek keretében megszerkesztette a folyami kereskedelem és szállítás rendszer-tervezeti diagramját.

A magyarországi hajóvontatás strukturális elemzését az egyes tényezők számbavevétele révén végzi el a szerző. Elsőként a szállított áru történetileg kimutatható domináns változatait sorakoztatja fel, majd a szállítóeszközök szerkezeti, formai variánsait mutatja be, szoros összefüggésben a hazai hajóépítés történeti alakulásával. A vizá-lás és a vontató út jellemzését követően a legősibb hagyományokat őrző, partról történő hajóvontatás két fő változatának részletes leírása következik: az emberi és az állati erővel végzett vontatás. Mindkét elemzésénél a hajtási technika és a vonóerő leg-hatékonyabb felhasználásának szem előtt tartásával fejt ki mondandóját a szerző.

A monográfia nagy súlyt helyez a hajóvontatás munkaszervezeti kérdéseire, a munkarend és a vontatási technika formáira. Ezzel kapcsolatban Gráfik Imre kitér a hajóvontatónak mint személyiségnek vizsgálatára, foglalkozik a hajóvontatók rétegé-nek életmódjával, társadalmi és kulturális jellemzőivel. Történeti áttekintést nyújt e sa-játos foglalkozásnak a robottól a szabad vállalkozásig terjedő alakulásáról. Végezetül a hajóvontatás folklórvonatkozásait sorakoztatja fel. A kötetet terjedelmes illusztrációs anyag egészíti ki, melynek értékét nagyban növeli a számos korabeli ábrázolás fel-használása.

Selmeczi Kovács Attila

Györffy István: Alföldi népelet.

Válogatott néprajzi tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Selmeczi Kovács Attila. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 509 l. (A magyar néprajz klasszikusai)

Egy nagy életműből válogatni mindig bizonyos szűkítést jelent, de ha a válogatás szempontjai jók, élesebb körvonalak, határozottabb vonások állítják elénk a művészt, tudóst egyaránt, mintha megkísérelnénk a teljes munkásság maradéktalan bemutatását. Szerencsés megoldás volt Györffy István munkásságából az Alföld néprajzi vizsgálatát kiemelni és a válogatás alapszempontjává tenni, hiszen ő az alföldi népeletet mindvégig mintegy viszonyítási pontként alkalmazta tudományos vizsgálataiban, akkor is, ha távolabbi tájakon járt, dolgozott. Fölfogásában az alföldi magyarság volt a „legigazibb” magyarság, mert úgy vélte, hogy a Kárpát-medencébe érkező honfoglalók itt találtak a korábbi hazákhoz leginkább hasonló körülményeket, következésképpen itt őrizhették meg legépebben a keleti kulturális örökséget. Györffy a „keleti” és a „nyugati” műveltségi javak kettősségére alapozta a magyar népi kultúra eredetének általa kidolgozott, az egész életmódot átfogó, magyarózó elméletét. Elképzelése nagy hatást gyakorolt mind a kortársi, mind a következő nemzedékek néprajzi kutatására. Ma már jó részt fény derült tévedéseire, és tudjuk, hogy ezek milyen sokoldalú ösztönzést jelentettek az igazolni, továbbvinni vagy cáfolni akaró tudománynak.

A válogatás ezt a hármast irányít beszédesen dokumentálja. Györffy minden jelentős témája és érdeklődési köre szerepel a kötetben. Az első nagyobb egységet a gazdálkodás, benne súlyozottan az állattartás és a földművelés képviseli. A keleti örökséget nagyra becsülő, a nomád hagyományt fölmutató Györffyt józansága megóvta a túlzásoktól, ezért lehetséges, hogy a pásztorkodás mellett fontos szerepet tulajdonított a nagy múltra visszatekintő földművelésnek is. Ő volt az, aki a magyar parasztok gazdálkodásának számos extenzív vonását néprajzi szempontból először írta le és értékelte. Herman Ottó munkássága bizonyos fokig megelőzte a pásztorkodás kutatásában, de Györffy örökítette meg elsőként hitelesen a szilaj pásztorkodást mint életformát.

A kötet ízelítőt nyújt a nomád hagyományokkal szoros kapcsolatot mutató etnikum-kutatásokból is. Györffy különösen nagy jelentőséget tulajdonított az Alföld közepén utólagosan letelepülő kunoknak, akik elképzelése szerint a magyarok nomád jellegét erősítették.

A harmadik nagy egység méltó társa az előző kettőnek: az építkezés és a település. A kétbeteles települést a magyar kutatás számára Györffy István „fedezte föl” és beépítette a gazdálkodás kettősségéről vallott fölfogásába. A tanyavizsgálatokban nem járt előtte jelentősebb kutató.

A sokoldalú tudósi érdeklődés dokumentumai azok a különfajta írások, amelyek csupán egy-egy kirándulást jelentenek a gazdag életmű központi témáitól távolabb eső területekre: tőzgevetésről, régi utakról, vásárokról, csárdákról, káromkodásról, babonákról, sőt a táncról és a húsvéti népszokásokról is olvashatunk hosszabb-rövidebb részleteket, jórészt ismeretterjesztő dolgozatokból.

Jelentősebb egység áll a kötetben a népviseleti tanulmányok szemelvényeiből. Látszólag ezek tartanak legkevesebb rokonságot a nagyobb tárgykörökkel, de csak látszólag, mert a történeti szempontok alapján készült földolgozások ezeket is az életmű lényeges részeihez kötik.

Végül Györffy Istvánnak halála évében megjelent nevezetes, ám legtöbbet vitatott tanulmányából (*A néphagyomány és a nemzeti művelődés*, 1939) találunk szemelvényeket a kötetben. Selmeczi Kovács Attila válogatása ebből a műből is – akár az előbbiekből – igyekezett a leginkább időt álló részleteket kiemelni. A gyűjteményes kötet ezzel, az Alföld határain messze túltekintő egységgel teljességgel és hitelesen mutatja be a nagyhatású, de ellentmondásokról nem mentes tudós egyéniséget.

Kósa László

Ha folyóvíz volnék. A magyar népi líra antológiája.

Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította: Olosz Katalin. Dacia Könyvtáradó, Kolozsvár, 1982. 478 l. (Tanulók könyvtára)

A középiskolai segédkönyveket tartalmazó sorozatban Olosz Katalin, Marosvásárhelyi élő folklorista a magyar népi líráról nyújt átfogó képet. A kötetet úgy állította össze, hogy a líra minden műfaji csoportja helyet kapott benne, s a kereken 850 folklóralkotás adta lehetőségen belül a számarányok is nagyjából e csoportok népköltészetben belüli súlyát és szerepét tükrözik. Nyilvánvaló azonban, hogy a manapság már mintegy másfélszáz ezerre rúgó dallammal vagy anélkül gyűjtött népdal számához képest csak dióhéjnyi ízelítőt nyújthat. A kötet gondozója arra törekedett, hogy ebből a hatalmas mennyiségből a népi líra legjellemzőbb, esztétikai szempontból a legmagasabb fokot képviselő alkotásait mutassa be.

Az antológia a tematikai rendszerezés elvét követve két nagy témakörben rendezve tartalmazza a lírai szöveghagyomány kiválogatott darabjait. Egyrészt az ember egyéni életfordulójának állomásait követve számba veszi a sorsfordulókhoz kapcsolódó vagy az egyén életkori sajátosságait tükröző szövegeket, másrészt pedig az egyén és a társadalom viszonyának lírai megfogalmazását veszi alapul. Ilyenformán *Az ember életútja a bölcsőtől a koporsóig* című részben *A gyermekkor költészete* ciklusban a felnőttek gyermekeknek szóló dalaival és mondókáival, a tulajdonképpeni gyermekmondókákkal és játékdalokkal indul a kötet. Ezután sorjáznak a párosítók, a szerelmi dalok, lakodalmi énekek, a bordalok, mulatónóták, a táncszók, a csúfolók, tréfás és gúnydalok. *Az ünnepnapok költészetéhez* besorolt köszöntők, ünnepi dalok alkalomhoz kötöttek, egy-egy szokáscelemek részai, a szövegek az év menetéhez igazodó szokásrend kronológiáját követik. *A Mágikus célzatú költészet* ciklusba átokdalok és ráolvasások kerültek. A keservesek, panaszdalok és a siratók zárják az első témakört. *Az Ember a társadalomban* című részben helyet kaptak a bujdosóénekek, a rabénekek, katonadalok, a pásztordalok, a betyárdalok, a koldusénekek, bakternóták, a szolgálalok, az aratódalok, a summásdalok és az amerikai dalok.

Az Erdősi Sylvester Jánostól Ráth Mátyáson át Csoóri Sándorig mintegy ötödfélszáz esztendő át felfogó korszak tudósi „rácsodálkozásait”, gyűjtésre buzdító feltételező aggodalmát és poétai elemzéseit egyaránt benne találjuk Olosz Katalin tudománytörténeti keretbevezetőjében, amely szakszerű és izgalmas olvasmány.

Zs. Sz.

Hadikfalvi székely népdalok.

Szerkesztette: Várnai Ferenc. Olsvay Imre utószavával. Közreadja a Sombereki Községi Közös Tanács a Baranya megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya támogatásával. Pécs, 1983. 211 l.

A bukovinai székelyek között először Kodály Zoltán gyűjtött népzeneét 1914-ben. A két világháború között Balla Péter bővítette ezt az anyagot, majd a második világháború után a Tolna, Baranya és Bács megyébe települtek körében többen is végeztek népzenei gyűjtőmunkát. A kis kötet arra vállalkozott, hogy az egyik bukovinai község, Hadikfalva lakóitól rögzített hetven, válogatottan szép dallamot közreadja. Kodály és Balla gyűjteménye mellett Kiss Lajos és a szerkesztő Várnai Ferenc munkájának gyümölcse a tartalom, így már korábban publikált és most először megjelentetett dalokkal egyaránt találkozunk benne. Az anyag csoportosítása a következő: gyermekdalok, jeles napok (karácsony), lakodalmas dalok, keservesek és balladák, katonadalok, szerelmi dalok, egyéb dalok. A bevezető vázlatosan ismerteti a bukovinai székelyek viszontagságos történetét, sajnálatos, hogy kisebb-nagyobb tévedésekkel. Olsvay Imre zárószó-forma írása rövid zenei elemzést nyújt és a magyar dallamkincsen belül elfoglalt helyet méltatja. A könyvecskét számos fénykép illusztrálja, mely Hadikfalvát és a székelyek mai falvait mutatja be, énekeseket, szokásmozzanatokot villant föl, sajnos zavaróan gyenge nyomdatechnikával.

K. L.

Hagyási Sándor: Mezőtúri aratók.

Mezőtúr, 1983. 68 l. (Mezőtúri helytörténeti füzetek 4.)

A szerző, aki személyes tapasztalataiból ismeri a kézi aratás emberpróbáló munkáját, könyvében a részesaratók század eleji életét mutatja be. Az *arató* szót ezen a vidéken a bér munkásra értették, a magának dolgozó parasztgazdát *kaszás* névvel illették. Ez a megkülönböztetés összefüggésben állt a technikai tudással, mert a részesaratónak „virtigli kaszásnak” kellett lennie, aki teljes erővel és rutinnal vett részt a csoportos munka fegyelmezett, ütemes rendjében. Ez pedig a munkába való belenevelődés társadalmilag eltérő módjával függött össze.

Az uradalmi részesaratás leírását az aratóbandák megszervezésének és a szerződéskötés körülményeinek ismertetésével kezdi a szerző. Az 1920–30-as évekből származó helybeli aratószerződés mintaszövegének közlését részletes magyarázattal világítja meg, és rögzíti a produktívabb aratási technika (a rávágás) elterjedésének módját. A továbbiakban megismerkedhetünk az aratás és a gépi cséplés munkarendjével, technikai fogásaival, az otthonuktól távol dolgozó aratómunkások életkörülményeivel, szállásukkal, étkezésükkel, szokásaikkal és hiedelmeikkel.

Selmecki Kovács Attila

Harkai Imre: Temerin népi építészete.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 121 l.

A magyar népi építkezés kutatása sok jeles eredményt könyvelhet el, azonban térképén akadnak még üres foltok. Az egyik ilyen kitöltését segíti elő a délkelet-bácskai Temerin községről készített terjedelmes tanulmány. A középkorban virágzó, népes helység a török pusztítás áldozata lett, majd a XVIII. században szerb határőr-telepként éledt újjá. Nem sokkal később azonban a határőr-katonák délebbre költöztek, mert ez a vidék kikerült a közvetlen török támadás veszélyének sugarából, és a pusztán hagyott helyre 1782–83-ban túlnyomórészt Pest, Nógrád és Heves megyei magyarok érkeztek. A telepeseknek új építkezési szokásokkal kellett megbarátkozniuk, mert itt a hegy- és dombvidékeken gyakorta használt kő és boronafa helyett agyag állt rendelkezésükre, hogy a földépítkezés különfajta módozatainak alapanyagául szolgáljon. A tanulmány részletesen ismerteti a falépítés technikáit, a vertfal, a vályogvetés és a mezei tégláégetés pontos leírását is. Logikus sorrendben halad. Előbb a telekkel, majd a lakóházzal, ezután a porta melléképületeivel foglalkozik. Végül bemutatja a tanyákat is, amelyekből már nagyon kevés áll a temerini határban, de sok vonásban archaikusabb képet őriznek, mint a község belterületének lakóházai. További fejezetek tartalmazzák a tetőkészítés, a nádazás, a kemencerakás módját, a szabadkémény építésének bonyolult munkamenetét. A temerini lakóház alaprajzilag megegyezik a Vajdaság és az északabbra fekvő alföldi területek háztípusával, vagyis beletartozik abba a „házvidék”-be, melyet a magyar néprajz alföldi vagy középmagyar háztípus elterjedésével jellemez. A szobák berendezése is elsősorban az északi területekkel mutat rokonságot, amit nyilvánvalóan magyaráz a telepesek származási helye. A bácskai németiség erőteljes hatását tanúsítja a temerini lakóházak jellegzetes díszes homlokzata, melyet a helyi népnyelv – valószínűleg a német Giebel 'orom, oromzat' kölcsönzésével – *kiblínek* emleget. A szemnek tetszetős, változatos formákból és a vakolatdíszekből szép sorozatot közöl a kötet. A rajzok és a fényképek többsége ma már teljességgel dokumentum értékű, mert az elmúlt évek építkezési átalakításai során egy részük megsemmisült. Harkai Imre kisebb munkacsoporttal végezte a megörökítés munkáját. A könyvet hosszabb szerbhorvát nyelvű tartalmi összefoglaló zárja.

Kósa László

Hemerkova, Olga: Eredeti magyar táncok és szokások.

Osvetovy ustav, Bratislava, 1982. 168 l.

A szlovákiai magyarság körében folyó néptáncgyűjtő munkát a nemzetiségi művészeti és műkedvelő mozgalom igényei indították el az 1950-es években. Kutatóintézet híján a Csemadok keretein belül alakultak ki azok a műhelyek, amelyek – a népművészeti mozgalom érdekei és igényei szerint – kiterjedt gyűjtőmunkát folytattak. E munka végzői közé tartoztak – és részben tartoznak még ma is – Ágh Tibor, Štefan Tóth, Mériné Tóth Margit, Quittner János, Takács András és e kötet szerzője, Olga He-

merkova. Martin György az 1960-as évek óta követte, segítette a gyűjtést, amely ezáltal egyre rendszeresebbé és módszeresebbé vált. A kutatás eredményei az *Eredeti magyar népi táncok* c. sorozatban s összefoglaló kötetekben láttak napvilágot. Olga Hemerkova gyűjteménye e sorozat folytatásaként ad válogatást a csehszlovákiai magyarság között 42 faluban gyűjtött gyermekjátékokból, szokásokból, hiedelemtörténetekből és táncokból. A gyermekjátékok között vegyesen vannak énekes-táncos játékok, társasjátékok, mozgásos és nyereszkedő játékok is. A szerző nem tesz különbséget a régi hagyományos és az újabb keletű iskolai játékok között. Különösen szépek a gyűjteményben a „Héla, héla, héluska”, az „Érik a meggyfa” és a „Most viszik” szövegkezdett énekes-táncos játékok változatai, amelyek között akad egy ritkaságszámba menő hosszú kontaminált forma is. Külön csoportban ismerteti a szerző a csallóközi és mátyusföldi szertartásos táncokat pl. a martosi „árgyelustáncot” és a gutai „sortáncjártást”. Az *Eredeti népi táncok* c. fejezetben a kéméndi seprútánc, a csárdás, a kisgyarmati lassú és friss csárdás, a nyíri sarkantyústánc, széktánc és a déméndi kendőstánc szöveges leírása kapott helyet. (Az itt közölt táncok több változata már laban-táncjelírással is megjelent, ennél szakszerűbb, teljesebb formában.) A táncok bemutatását a zoboralji villózés, kiszehajtás, farsangolás, szentiváni tűzugrás, a magyarbördi tavaszi leányjátékok és a koloni lakodalmas szokások leírása követi. A kötet végén a szerző közel 200 népdal dallamát is közli. Ezek felerészben a leírt táncokhoz, játékokhoz és szokásokhoz kapcsolódnak, felerészben pedig azoktól független lírai dalok.

A kötet anyagát Olga Hemerkova az 1950-es években (néhány esetben az 1960-as években) gyűjtött megfigyelésekből és visszaemlékezésekből állította össze. Mindenhol módszeresen közli a gyűjtés helyét és az adatközlők nevét. Így az általa közölt néprajzi adalékok nemcsak a népművészeti mozgalom, hanem a néprajzi kutatás számára is használhatók.

Felföldi László

Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága.

Válogatta, sajtó alá rendezte; Schelken Pálma. Az utószót írta: Kósa László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 211 l.

Herman Ottó kiadásra előkészített munkája hosszú ideig lappangott. Sebestyén Gyula szétszóródó hagyatékából Schelken Pálma mentette meg. Herman Arany János, Tompa Mihály, Petőfi Sándor költészetében aprólékos ismerettel sorra veszi a verseikben előforduló madarakat, és megfigyeli, hogy azok mennyire tükröznek biológiai jellegzetességeket és szerepeltetésük milyen mondanivalót hordoz. A madárvilággal kapcsolatos ismereteket Herman végezetül összegzi és megállapítja, hogy „Így a három költő a magyar madárvilágnak körülbelül egy ötödét karolta fel s az alakokra való tekintetből kimondhatjuk, hogy ez a természethez vonzódással viseltető magyar ember ornitológiája is”. Külön megvizsgálja Arany, Tompa, Petőfi és a népköltészet madárleírásainak „madártani elemeit”, a madárnemek és fajok jellegzetességeit, közli a madarak jegyzékét, latin neveikkel, összehasonlítóképpen felsorolja a Burns költészetében előforduló madárneveket.

Az utószóban Kósa László tudósít a kézirat hányatott sorsáról és felfedezéséről, valamint objektív értékelést ad erről a különös munkáról, mely rendkívül olvasmányos, de nincs különösebb tanulsága sem a biológusok, sem az irodalomtörténészek számára, csupán kultúrhistoriai érdekesség.

Tátrai Zsuzsanna

Herman Ottó: A pokol cséplője.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót írta: Erdődy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 416 l.

A kiegyezés korának tudósai közül eddig alighanem Herman Ottóról készült a legtöbb életrajz, és szám szerint valószínűleg a legtöbb méltatás született munkásságának egy-egy ágazatáról is. A magyarázat egyszerű: sornyi tudományszak története számon tartja mint úttörő vagy jelentősen továbbfejlesztő egyéniséget. A jelentékeny Herman Ottó-irodalom ellenére kell azt mondanunk, hogy az Erdődy Gábor által gondozott kötet az „utolsó magyar polihisztor” ismeretlen arcát fordítja felénk: gyűjtőnaplóból, hírlapi cikkeiből és levelezéséből ad közre válogatást. Az igazsághoz tartozik, hogy a szó teljes értelmében nem voltak ezek eddig sem ismeretlenek, csakhogy még az életmű kutatói is ritkán vették kezükbe a levéltárak és könyvtárak mélyén nehezen hozzáférhető írásokat.

A naplók és a levelek nem a nyilvánosság számára íródtak, ezért, mint a jeles egyéniségeknél mindig, most is különleges érdeklődésre tarthatnak számot. Aki a nyomtatásban megjelent néprajzi és madártani műveket ismeri, annak nem teljesen új ez a világ, viszont betekinthez a tudós anyaggyűjtő módszerébe, láthatja, hogyan érzékeli az úti élményeket, találkozhat gyors véleményformáló képességével. De azt is tapasztalnia kell, hogy Herman mégsem volt olyan ügyes rajzoló, mint kiadott művei mutatják. Talán javíttatta vagy átrajzoltatta a végső formát elnyert ábrákat, mert a naplórészletekkel együtt hasonmásban megjelentetett illusztrációk némelykor arra utalnak, hogy az elemi grafikai szabályokkal sem volt tisztában.

A naplók egyszerű és tiszta magyar nyelve rokon a nagy művekével, nem így a politikai publicisztikáé, melyben Herman a kor kötelező zsargonjával él és némelykor gondolkodóba ejti az olvasót, vajon egy-egy szó milyen fogalmat fed valójában. Hasonló a helyzet azzal, amiről ír, hiszen a korszak napi politikai küzdelmeiben a mai olvasó egyáltalán nem lehet járatos. Erdődy utószava ezen a területen igyekszik az érdeklődőt eligazítani. Nehéz dolga van, mert a dualizmus pártjainak története még jórészt föltáratlan. Erdődy a nagy liberális örökség képviselőjét, a demokratát, a hajthatatlan 49-es politikust állítja előtérbe, aki egyszersmind rendíthetetlen ellensége a kiegyezésnek, nagy hódolója Kossuthnak, aki fölveszi a harcot az antiszemitizmus ellen, ugyanakkor a nemzetiségi kérdésben mind türelmetlenebb álláspontot vall, azaz ellentmondásos alakja egy ellentmondásoktól különösen telített kornak. Röviden lehetetlen összegezni, mi mindennel foglalkoznak ezek a különben kiváló hírlapi debatterre valló cikkek. A közreadott harminc levél segíti a politikus arcképének megismerését, kiegészíti, amit a tárcákból már megtudott az olvasó.

K. L.

Huseby Éva Veronika: Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban.

Debrecen, 1983. 761. (Folklór és Etnográfia 12.)

A szerző az amerikai szociálintropológia ismert módszerét alkalmazta a Borsod megyei Cserépfaluban: a tanulmányozott közösségben élt egy évig, lehetőleg igyekezett beilleszkedni, megfigyeléseit mint a lakosság egy tagja folyamatosan végezni. Kutatása központi kérdése az „egyén és a közösség” viszonya volt. Ennek érdekében folytatott széles körűen értelmezett azonosságvizsgálatokat. A jövőben megírandó monográfiához előmunkálatként készítette el az itt közreadott nyersanyagokat. Mivel választott módszerének fontos eleme a nyelvi megközelítés előnyben részesítése, ebben a füzetben „fogalmak és tájszavak” jegyzékével, valamint élettörténetekkel találkozunk. A jegyzék részben rövid szómagyarázatokból, részben pedig hosszabb, a közösség identitására jellemzőnek minősített kifejezések és szókapcsolatok részletes taglalásából áll. Szorosan összefügg ez a nyelvi rész az élettörténetekkel. Utal rájuk, idéz belőlük. A tizenkét élettörténetből kilenc Magyarországon, három Észak-Amerikában készült. (Az utóbbiak kivándorolt cserépfalusiaktól erednek.) Az élettörténetek különböző nemű és életkorú embereknek nem a teljes életét tartalmazzák, hanem annak csupán egy-egy fontosnak, legalább a vizsgálat szempontjából fontosnak vélt részletét. A vizsgálatból adódott szövegek és szómagyarázatok, valamint a szerző rövid előszava még nem sokat sejtetnek a végső eredményből, de mindenképpen hasznos módszertani tanulságot nyújthatnak a magyarországi néprajzkutatóknak, akik különböző okokból nem, vagy kevésbé ismerik az amerikai szociálintropológiát. A füzetet angol nyelvű összefoglaló zárja.

K. L.

Jugoszláviai magyar folklór.

Válogatta, szerkesztette, az utószót írta és az irodalomjegyzéket összeállította: Jung Károly. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983. 350 l. (Értekezések, monográfiák 3.)

A válogatás címe kissé félrevezető, hiszen nem a jugoszláviai magyar folklór elméleti-módszertani meghatározására, az eredmények összegezésére vállalkozik, még csak nem is a jugoszláviai magyar folklóryanag egészének a jellemzésére, hanem négy tematikus egységbe sorolva kutatástörténeti áttekintéseket és folklorisztikai adatközléseket tartalmaz, azokat is leszűkítve a nem verbális folklóryanagra, zömében a szokás- és a hitvilágra. A kötet azonban nemcsak a mai Jugoszlávia területén élő magyarság folklórából ad izelítőt, hanem a hatvanas évek végétől egyre inkább megizmosodó jugoszláviai magyar folklorisztika eredményeiből is, hiszen a gyűjteményben magyarországi szerzők (Dömötör Tekla, Gunda Béla, Katona Imre, Kósa László, Voigt Vilmos és mások) mellett a helyi tudományosság képviselői (Bóna Júlia, Bori Imre, Jung Károly, Tóth Ferenc, Zöldy Pál és mások) is helyet kaptak. Penavin Olga néprajzi írásai viszont kimaradtak a kötetből, mivel azokat külön gyűjteményben kívánja megjeleníteni az intézet.

Az első tematikai egységet a kutatástörténeti dolgozatok alkotják. Ezek közül két írás (Bóna Júliáé és Szeli Istváné) kutatástörténeti jelentősége mellett azért is időszzerű, mert olyan módszertani tanulságokra, gyűjtési lehetőségekre mutat rá, amelyek – kisebb-nagyobb igazításokkal – ma is alkalmazhatóak. Kósa László és Bori Imre tudománytörténeti áttekintése egymást jól kiegészítve a jugoszláviai magyar folklorisztikai kutatások fejlődésképét rajzolják meg. Kósa dolgozatának második részében a jugoszláviai magyar tájegységek rövid történeti-néprajzi jellemzését adja, éppen azért – szerkezeti megfontolásokból – ez kívánkozott volna a kötet élére. A következő négy írás (Tóth Ferenc, Gunda Béla, Dömötör Tekla és Katona Imre tollából) a naptári ünnepek folklorisztikai hagyományaival foglalkozik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy lényegében sem területileg, sem tematikailag nem ölelik fel a jugoszláviai magyarok körében rögzíthető egész ünnepkört, hanem egyszerűen adalékokat szolgáltatnak hozzá. Közlési módszerük gyakorlatilag megegyező: a bemutatott konkrét kutatási eredményeket (farsangi népszokások, a téli- és tavaszi ünnepkör szokásai, szentiváni tűzgyűjtés stb.) a kérdéses népszokás rövid jellemzése előzi meg, illetve rövid értékelés egészíti ki. Tematikailag talán a legzártabb egységet képezi az emberélet fordulójának hagyományait összefogó fejezet. Az ide tartozó hat dolgozat egyrészt adatközlésszerűen mutatja be a születéssel, gyermekeléttel és házassággal kapcsolatos hiedelmeket, szokásokat (Tóth Ferenc, Zöldy Pál), leírja a zentai temetkezési szokásokat (Körmöci Erzsébet–Szabó Jolán), másrészt egy eddig kevés figyelemre méltatott szokáselemnek, a kiházásítatlan halott koronája előfordulásának az elemzését adja (Jung Károly). Ugyancsak ebbe a fejezetbe sorolt a szerkesztő egy, a szlavóniai magyar nagycsalád-rendszert bemutató dolgozatot (Cseh István), valamint egy figyelemreméltó leírást (G. Czimmer Anna tollából a kupuszinai „asszonyi dolgokról”), amely lényegében a fejezet összes adatközléséhez kapcsolódik. Népi hiedelemvilág és praktikus mágia cím alatt összesen kilenc, különböző témakörű, módszerű és célú dolgozat került egy csoportba. A zömében adatközlő írások más-más szempontú hiedelem-gyűjtéseket (a kötet szóhasználatában: babonákat), valamint a népi orvoslás tárgykörébe tartozó adatokat tartalmaznak (G. Czimmer Anna, Bosnyák Sándor, Gyura Julianna, Ferenczi Imre). Egy rövid közlemény Jung Károly tollából főleg figyelemfölkeltő céllal a vidék szakrális néprajzához közöl adalékokat. A sort egy, az ún. halandzsaverses kiszámolókat elemző, elméleti jellegű eszmefuttatás zárja Voigt Vilmos tollából. A négy tematikai egységet alkotó dolgozatokat a szerkesztő, Jung Károly utószava követi. A kötethez a benne szereplő írások bibliográfiai adatait tartalmazó jegyzék, a jugoszláviai magyar néprajzkutatás válogatott bibliográfiája és névmutató járul.

Liszka József

Kecskemét régi népéletéből.

Kiállításvezető. Szerkesztette: Sztrinkó István. Kecskemét, 1983. 73 l.

Rendhagyó időszaki kiállításához készült rendhagyó kiállításvezetőt vehet kézbe az olvasó. A valójában állandó kiállítási tematikát három teremben megvalósító „kamarakkiállítás” a helyiséggondokkal küszködő múzeum áthidaló megoldása: a város-

történet egy-egy jellegzetes korszakát több évig fennálló időszak kiállítás, valamint tanulmánykötet szerepét is betöltő kiállításvezető segítségével tárja a közönség elé.

Az újszerű kiállítási sorozatban elsőként megvalósított történeti-néprajzi bemutató a XVIII–XIX. század fordulójára, a nagy átalakulás időszakára helyezi a hangsúlyt, amely alapvetően megváltoztatta a város gazdasági szerkezetét, és érintette szinte valamennyi társadalmi réteg életmódját. Ekkor alakult ki az állandóan lakott tanyák rendszere, lényegesen nagyobb szerepet kapott a földművelés, a futóhomok megkötésével pedig fellendült a szőlő- és gyümölcskultúra. Ennek a jelentős változásnak érzékeltetése három tematikai egységben valósul meg: elsőként a tájjal és annak hagyományos hasznóvételével ismerkedhetünk meg, ezt követi a tanya gazdaságának, majd pedig a városi élet bemutatása. Az első témakörben szemléletesen kifejezésre jut a homokpuszta és a vízjárta rétek világa közötti természeti és életmódbeli különbség. Figyelmet érdemel a kisvízi halászat archaikus eszközkészlete, a pásztorkultúra bugaci vonásainak érzékeltetése is.

A tanyákat mint komplex mezőgazdasági üzemet mutatja be a kiadvány. Ennek érdekében a földművelés és az állattartás módját egymással összefüggésben tárgyalja, míg a szőlő- és gyümölcsnevelés, valamint a borászat önálló egységet képez. A munkafolyamat szerinti tárgyvizsgálatnál mind tartalmi, mind módszertani szempontból újdonságnak számít a korabeli tanyai inventáriumok, leltárak hatalmas anyagának hasznosítása. A városi élet megelevenítéséhez a kiindulási pontot a középkori településásatások igényes anyaga jelenti. Szembeötlő az a formai hasonlóság, ami a XIV–XV. századi kályhaszemek díszítőelemei és a legutóbbi időkig élő népi fafaragás motívumai között megmutatkozik. A lakáskultúra mellett a viselet jellemző formáiról, a kereskedelem, kézművesség és a háziipar egyes emlékeiről, valamint a hagyományos konyhafelszerelésről ad képet a gazdagon illusztrált múzeumi kiadvány.

Selmeczi Kovács Attila

Kiss Lajos emlékkönyv.

Szerkesztette: Dömötör János és Tárkány Szücs Ernő. Kiss Lajos születésének századik évfordulójára kiadta Hódmezővásárhely Városi Tanácsa. Hódmezővásárhely, 1983. 443 l., 133 t.

A Kiss Lajos születése centenáriumán kiadott emlékkönyv lényegében két nagyobb tematikai egységből áll össze. Az előszót követő első rész (Emlékezzünk rá) Móricz Zsigmond, Ortutay Gyula és Sipka Sándor vallomásait tartalmazza Kiss Lajosról, valamint Filep Antal értékelést és a kutatás jövőbeli feladatait is kijelölő, elemző tanulmányát a tudósi életpályáról, életműről. Katona Imre társadalomnéprajzi dolgozata Hódmezővásárhely agrárszegénységét mutatja be Kiss Lajos fő műve, *A szegény emberek élete* elemzése, továbbgondolása, általánosítása alapján. Ez a tanulmány, módszerét és célját tekintve egyaránt átvezet bennünket a kötet következő tematikai egységéhez, amely már nem a tudósi életpályával, hanem a kutató legkedvesebb témakörével: Hódmezővásárhely népi kultúrájával foglalkozik. Ennek első része (A táj meghódítása) lényegében az anyagi kultúra és a hozzá kapcsolódó társadalmi–néprajzi vonatkozása-

sok köréből tartalmaz dolgozatokat. A sort Tálasi István átfogó tanulmánya nyitja, amelyben Hódmezővásárhely, mint nagyreliktum táji adottságok meghatározta gazdasági rendszerét, társadalmi-kulturális arculatát rajzolja meg a török hódoltságot követő időszakról szinte napjainkig. Átfogó néprajzi-művelődéstörténeti vázlatával a város helyét is meghatározza a magyar népi kultúrában. Tálasi István összefoglaló igényű, a feladatokat is kijelölő nagyívű tanulmányát Vásárhely népi kultúrájának egyes részterületeit elemző dolgozatok követik. Tárkány Szücs Ernő a lakosság 18–19. századi életében kiemelkedően fontos szerepet játszó állattartás, legeltetés szervezeti rendjét, a „baromgazdaságot” vizsgálja a jogi népszokások szemszögéből. Égető Melinda a valószínűleg középkori gyökerű vásárhelyi szőlőművelés történeti-néprajzi jellemzését adja a vonatkozó levéltári források elemzése, értékelése alapján, nagyjából a 17. század végétől a jobbágyfelszabadításig. Vásárhelyi kutatásainak eredményei lehetővé tették néhány általánosabb, az alföldi, sőt az egész magyar szőlőkultúrára vonatkozó tanulságok levonását is. Szenti Tibor tanulmányában, a főbb épületek vázlatzerű ismertetésével, a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez közöl adalékokat. Herczeg Mihály a szállítás és a közlekedés eszközeit vizsgálja a levéltári források és a recens néprajzi adatok egybevetésével a 18–20. században. A következő kisebb tematikai egység (Ami széppé tette a házunkat) első két dolgozata (K. Csilléry Kláráé és Kresz Máriáé) két jellegzetes hódmezővásárhelyi iparág, a bútorkészítés és a fazekasság emlékeit mutatja be elsősorban a budapesti Néprajzi Múzeum és a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteménye alapján. Ezekkel a tanulmányokkal együtt alkot egységet Bihal Ella rajzos táblákkal kísért dolgozata a vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítményeiről. A kötet három, erősen kutatástörténeti érdekeltségű írása a nagy mezőváros szellemi kultúrájából meríti témáit (A folklór útján). Kovács Ágnes rövid tanulmány kíséretében válogatást közöl Kálmány Lajos hódmezővásárhelyi mese- és mondagyűjteményeiből. Felföldi László Hódmezővásárhely táncművészetéről értekezik dolgozatában, elsősorban Török Károly és Kiss Lajos alapos leírásainak a kutatása újabb eredményeivel való összevetésével. A táncélelet, táncalkalmakat a 18. század első felétől századunk közepéig kíséri nyomon. Felletár Béla Péczely Attiláról, a hódmezővásárhelyi orvosból lett lelkes népdalkutatóról, annak munkásságáról emlékezik meg a kötet záró dolgozatában.

Közhelyszerű megállapítás valamilyen témának „könyvtárnyi irodalmáról” beszélni, Hódmezővásárhely esetében mégsem kerülhetjük meg. Néprajzi leírások tömege taglalja a város és közvetlen környezete népi kultúrájának szinte minden területét, így nagy vonalakban igaza van a kötethez írott soraiban Bodrogi Tibornak (annak ellenére, hogy egy-egy közösség népi kultúrájának kutatását – elvben! – sosem tarthatjuk befejezettnek), ahol kifejti, hogy e dolgozatokkal „teljessé válik – először hazánkban – egy nagy mezőváros mint nagyreliktum néprajzi feldolgozása”.

Liszka József

Korompay Bertalan: Csapdafélék. A vadászat összehasonlító néprajzához.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 223 l.

Amint a monográfia személyes hangvételi előszavából kitűnik, a téma feldolgozására közel fél évszázada *Györffy István* vette rá a szerzőt, aki 1935-ben a Néprajzi Múzeumban kezdte pályafutását. Noha néhány évi szolgálat után többé nem művelte hivatásszerűen a néprajzkutatást, a szaktudománnyal nem szakította meg kapcsolatát, amint arról több néprajzi vonatkozású publikációja is tanúskodik. Györffy inspirációja hatására hatalmas szakirodalmi anyagot tárt fel a csapdafélékről, melyet a szakember számára sem könnyen követhető tipológiai, történeti-fejlődési sorba állított – az immár klasszikusnak nevezhető – összehasonlító néprajzi módszerrel.

A szerző a világ csaknem minden részéről származó szakirodalmi adatainak rendszerezéséhez a csapdafélék kioldásának módját, a csapda működésének erőforrását és az eszköz formáját választotta alapvető kritériumként. Ennek alátámasztására előljáróban a szakirodalom kritikai áttekintését és a témafeldolgozás módszerének indoklását nyújtja. A csapdafélék ismertetését és rendszerezését két nagy csoportban tárgyalja a monográfia: elsőként a hurkokat, majd a tulajdonképpeni csapdákat veszi vizsgálat alá. Mindkét eszközcsoport az ún. botoskioldású szerkezeti formával rendelkezik, melynek működését közvetlenül a csapdában elhelyezett pálcika vagy nyelv letolódása idézi elő. A felrántóhurok rendkívül gazdag változatait a kioldás technikai megszerkesztése alapján a szerző nyolc típusba sorolja, melyek mindegyikénél a földrajzi megoszlást is rögzíti. Az egyes típusok összevetése és elterjedésük értékelése nyomán megerősíti a botos kioldás délkelet-ázsiai eredetének elméletét.

A hurok és csapdák közötti kioldásbeli kapcsolat elemzésével indított áttekintés a csapdáknak szintén számos típusát határolja körül. Az emelő szerepével rendelkező súlycsapdák széles földrajzi elterjedése egybeesik a felrántóhurok hasonló működésű változatainak előfordulási körzeteivel. Elsősorban az északi területeken elterjedt fjas csapdák minden variánsát a botos kioldásra vezeti vissza a szerző, és ennek a konstrukciónak délkelet-ázsiai eredetét is igyekszik bizonyítani.

A felrántóhuroknak a csapdával kombinált megszerkesztése elsősorban egérfogóként maradt fenn napjainkig, melynek legismertebb formája a csöves rántóhurok. Ugyanezen szerepkörben ismeretes a lebegő kioldással rendelkező deszkacsapda is, melynek északi típusai nagy formai és funkcionális változatosságot mutatnak. A deszkacsapdák továbbfejlődött típusaiként veszi vizsgálat alá a szerző a felemelt nehezékkal rendelkező csapdaformákat, a lácacsapdát és a rókaütőt. Az egyes csapdaelemek áttekintése során pedig kísérletet tesz azok történeti kapcsolatainak, fejlődési folyamatainak követésére, az egyes típusok egymásból való levezetésére.

A bonyolult okfejtésű és nyelvezetű monográfia anyagában való eligazodást százánál több ábra, valamint a felhasznált források adatjegyzéke és tárgymutató segíti elő.

Selmeczi Kovács Attila

Kunt Ernő: Temetők népművészete.

Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 64 l., XVI színes és 40 fekete-fehér tábla. (Magyar népművészet)

A magyar néprajzi szakirodalomban a temetkezés tárgykerében egyoldalú súlya van a sírjeleknek, ezen belül pedig a protestánsok sírmegjelölő szokásaival foglalkozó írásoknak. A többnyire dekoratív, különféle alakokban igen nagy változatosságot mutató fejfának, kopjafának nevezett sírjelekhez fűződő, a magyar népi műveltség legkorábbi, keleti eredetű rétegére utaló feltevések az okai ennek az arányeltolódásnak. Azonban a magyar lakosságnak csak egy kisebb hányada protestáns, azon belül református, továbbá a temető és a temetkezés néprajza nemcsak a sírjelekből áll, ezért a szerző megkísérli a temetők néprajzának összegző bemutatását úgy elvégezni, hogy a felekezetek és a tárgykörök közötti aránytalanságok lehetőleg kiegyenlítődjenek. Feladata nehéz, hiszen a katolikus keresztek díszítése jóval egyszerűbb, tájilag kevés eltérést mutat, amellet maga az anyag sincs kellően föltárva. A protestáns (elsősorban református) oldalon pedig a bőség zavarával kell küszködni.

A kötet tanulmánya a temetkezés nagyon távoli gyökerű, az emberi kultúra legmélyebb rétegeibe vivő kultuszára hívja föl a figyelmet. A terjedelmes szakirodalom ellenére változatlanul sok még a megválaszolatlan kérdés a magyar néphagyomány idetartozó területein. Nemcsak a fejfa/kereszt eltérésre gondolok, melynek eredetét illetően Kunt Ernő óvatosan foglal állást, érzékeltetve azt, hogy jelenlegi ismereteink alapján határozottan el nem dönthető, hanem sok más kérdés is függőben van. Hiszen akár régi keleti örökség továbbélése a faragott fajta, akár – mint erre Kunt is hajlik – a reformáció után alakult ki, tagadhatatlan, hogy a temetkezési szokások a magyaroknál is nagyon sok archaikus mozzanatot őriztek meg napjainkig. Az eddigi szakirodalomban viszonylag kevés teret kapott a települések temetőhelyének megválasztása, magának a temetőnek a „berendezése”, a sír elkészítése, gondozása. Kunt ezekkel, mint esztétikailag is értékelhető kérdésekkel foglalkozik, s csak utána tér rá a sírjelekre. Nem szaporítja a meglévő viszonylag nagyszámú részletes tipológiákat, csupán a következő nagyobb csoportokat különíti el: keresztek, fejfák, lábfa, sírkövek, szív alakú sírjelek, kiegészítő jelek. Nem áll meg a fából faragott jeleknél, hanem kőből és öntöttvasból állítottakat is számba vesz, tehát nemcsak a parasztemberek, hanem a paraszti rétegeket is kiszolgáló iparosok munkáját is szemlézi. Tanulmányát egészen rövid fejezetek zárják a sírjeleket övező hiedelmekről, a faragók társadalmi helyéről, végül a temető-kultúra változásairól.

A tanulmányt nagyszámú vonalas rajz illusztrálja. Kiemelkedő értéke a könyvnek, hogy a közölt fényképfelvételeket egytől egyig a szerző készítette magas művészi színvonalon. Velük kapcsolatban csupán egyetlen megjegyezni való lehet: túlnyomólag a mai Északkelet-Magyarországról, illetőleg a magyar nyelvterület keleti feléről származnak.

Lábadi Károly: Dohányosok.

A telecskai dohánytermesztés és szókingcse. Telecska, 1983. 84 l.

Pusztakula kincstári tulajdonú pusztára 1883 őszen telepedett le tizenhét községből verbuválódott kétszázhusz család. A kibocsájtó helységek mind a Temesköz északi részén találhatóak. Legtöbben Szajánból érkeztek. Ez a falu nem sokkal korábban Szeged környéki és szegedi telepesekből alakult, a többi helységben is többségben voltak a szegedi származású lakosok. Így voltaképpen a szülők származása szerint azonos eredetű népesség találkozott ismét az újonnan létrehozott községben. A telepítés közvetlen indítékát a fölhalmozódott szociális problémákat súlyosbító rossz időjárás és árvíz szolgáltatta. Az új falu 1922-ig azért viselte a Bácsgyulafalva nevet, mert Szapáry Gyula pénzügyminiszter támogatta a vállalkozást. A telepések eredeti helyükről hozták magukkal fő foglalkozási ágként a dohánykertészetet, és adták tovább a következő nemzedékeknek. A megtelepülés centenáriuma kiadott könyvecske ezért választotta tárgyaló a dohányhoz fűződő hagyományos ismeretanyag és szókingcse összegyűjtését és bemutatását. A tanulmányi rész a műveléssel, az értékesítéssel, gyógyítással és dohányzási szokásokkal, valamint folklórvonatkozásokkal foglalkozik. Egészen vázlatos községtörténetet is tartalmaz, benne mondákat az alapítókról, akik kezdeményezésükért börtönt is viseltek, ellenben Szapáry közbenjárására I. Ferenc József fogadta küldöttségüket. A szójegyzék nyilvánvaló dokumentuma annak, hogy ez a másodlagos település a „szegedi nagytáj” (Bálint Sándor szava) legnyugatibb kirajzása (Zombor közelében fekszik). A könyvet rövid szerbhorvát és német összefoglaló zárja.

K. L.

Lakodalom.

Szerkesztette: Novák László, Ujváry Zoltán. Debrecen, 1983. 475 l. (Folklór és etnográfia 9.)

1982. május 7–9. között került megrendezésre a Lakodalom szimpózium a nagykőrösi Arany János Múzeum és a KLTE Néprajzi Tanszéke közös szervezésében. A kötet ennek a tanácskozásnak az anyagából készült. A fejezetek követik a szekcióülések tematikáját.

Az I. fejezet a Házassági kapcsolatrendszer címet viseli. *Gunda Béla* bevezetője a lakodalom sokrétű kutatási lehetőségére hívja fel a figyelmet, hiszen a lakodalmi szokások akkumulálják az elmúlt korok szokásait, dramatikus játékeit, a hajdani ponyvairodalmat stb. *Novák László* a 17–19. századi világi és egyházi szabályrendeleteket, törvényeket vizsgálva megállapítja, hogy ezek elemei az egyházi rítusok és a szokásjog gyakorlatában szívósan továbbélnek. *Őrsi Julianna* az exogámia és endogámia kérdéskörét vizsgálja a 18–19. században. Forrásként 65 településről származó anyakönyv adatai szolgáltak. Táblázatok szemléltetik a lokális, foglalkozási, vallási, etnikai endogámiát, az endogámia és exogámia időbeli változását. Szól a kétféle forma szélsőségeiről, az exogámia intézményeként működő leányvásárról és az endogámia legzártabb formájáról, a rokonházasságról. *Kakuk Máttyás* Kunszentmárton nagyközség 18–19.

századi plébániahivatalának anyakönyvei alapján állapítja meg a házasságkötés kedvelt hónapjait, napjait. A házasságkötések évenkénti számát, a holdjárás és a házasságkötések idejének összefüggését grafikonon és táblázatokban szemlélteti. *Novák László* 18–19. századi statutumok, szabályrendeletek, tanúvallomások, móringlevelek, házassági szerződések alapján hoz példákat a kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi móríngolás gyakorlatára. *Szilágyi Miklós* 19. századi végrendeletek és házassági szerződések nyomán vonja le következtetéseit a gyomai és mezőberényi leányági öröklés szokásjogi szabályozásának különböző módozataira vonatkozóan.

A kötet következő tematikai egysége A házasodás–lakodalom táji etnikus specifikumai címet kapta. *Bakó Ferenc* a palóclakodalom bizonyos szokáselemeinek vizsgálatából vonja le következtetéseit a palócutatással és a lakodalmi szokáskör vizsgálatával kapcsolatosan. *Molnár Ágnes és Barna Gábor* az Ung vidéki lakodalmak jellemzőiről számolnak be 1980-as, 1981-es gyűjtéseik nyomán. Függelékben vőfélyverseket közölnek Ung vidéki falvakból. *H. Bathó Edit* a jász lakodalom szokásrendszerét ismerteti. *T. Bereczky Ibolya* a tiszasülyi lakodalmi szokások változását mutatja be a 20. században. *Korkes Zsuzsanna* a kiskunsági lakodalmi szokásokat jellemzi, rámutatva a református és katolikus lakosság lakodalmi szokásainak eltérő vonásaira. *Solymos Ede* és *S. Göldner Márta* a lakodalom-szervezés kérdéskörére hívják fel a figyelmet bajai példákkal, a változásokat szemléltetve. *Balázs Lajos* 178 adatszolgáltató kérdőív válasza alapján jellemzi a 70-es évek csíkszentdomokosi lakodalomban az egyén és a közösség viszonyát. *Madar Ilona* a sóvidéki ismerkedés, párvalasztás, lakodalom, és végezetül az asszonyélet jellemző vonásait ismerteti.

A harmadik tematikus egység címe: Házasság–lakodalom és interetnikus kapcsolatok. *Márkus Mihály* a lakodalmi ételek és étrend szlovák–magyar interetnikus kapcsolataira hoz példákat. *Krupa András* a nagybánhegyesi szlovákok lakodalmi szokásának változását mutatja be. *Cs. Schwalm Edit* a lakodalmi kalácsok szlovák–magyar interetnikus kapcsolataira hívja fel a figyelmet. *Jung Károly* egy lakodalmi rítus, a hajnali mosdatás összehasonlító vizsgálatához szolgáltat délszláv adatokat. Állást foglal az eredet kérdésében is. *Sarosácz György* a baranyai horvát lakodalmi szokásokat jellemzi. *Bödi Erzsébet* a kenyér és a kalács rituális szerepét vizsgálja a nyugati szláv lakodalmakban. *Hocopán Sándor* a battonyai román lakodalmi szokásokról ad képet, melynek egyik jellegzetes eleme a leányszöktetés. *Kerecsi Ágnes* a kaukázusi népek esküvői szokásaiban vizsgálja a változásokat a 19. századtól napjainkig.

A negyedik tematikai egységben (Lakodalmi elemek) *Ujváry Zoltán* a lakodalmat, mint a népi színjátszás egyik jelentős alkalmát vizsgálja, ismertette a dramatikus játékok típusait, jellegzetességeit. *Szabó László* a lakodalmi szövegek és játékok esztétikai kérdéseit elemzi. *Gulyás Éva* a jegyajándék változását vizsgálja az Alföld középső részén. Felhívja a figyelmet a kézfogó és ezzel együtt a jegyajándék egykori jelentőségére. *Sztrinkó István* a lakodalom és a ház, illetve a ház környéke funkcionális összefüggésének kérdését veti fel. *Bartha Elek* a lakodalom és a ház kultikus összefüggéseit vizsgálja a küszöbhez és a tűzhelyhez kapcsolódó lakodalmi szokások kapcsán. *Bencze Lászlóné* az Alföld jellegzetes lakodalmas dalairól ad képet a lakodalom hagyományos menetében.

Az ötödik tematikai egység Lakodalom és jelzésrendszer címmel Voigt Vilmos, Niedermüller Péter és Lackovits Emőke tanulmányait közli.

Voigt Vilmos a menyasszonysíratókat vizsgálja tematikus, funkcionális, esztétikai és pszichológiai szempontból, a szövegelemzés módszerének bemutatásával. *Nieder Müller Péter* az átmeneti rítusok szemiotikai értelmezéséhez a lakodalmi szokásrendszer szegmentálásával módszertani példát szolgáltat az egyén és közösség kapcsolatának kérdésében. *Lackovits Emőke* a lakodalmi viselet színszimbolikáját vizsgálja egy kalotaszentkirályi példán keresztül.

Az utolsó fejezet az Identitás és endogámia címet viseli. *Huseby Éva Veronika* tanulmányával, mely Cserépfalu endogám és exogám tendenciáit vázolja fel 1880–1982 között. Táblázatokkal, grafikonokkal szemlélteti a népesség alakulását, az endogám és exogám házasságkötések számát a 100 év alatt.

A kötet összegzéseként *Földesné Györgyi Erzsébet* szól röviden a lakodalmi szokások kutatásáról, a konferencia tanulságairól és a kutatás perspektíváiról.

Tátrai Zsuzsanna

Lányi Ágoston–Martin György–Pesovár Ernő: A körverbunk története, típusai és rokonsága.

Zeneműkiadó, Budapest, 1983. 212 l. (Népzene, néptánc, táncház)

A kötet első része történeti kérdéseket tárgyal *A verbuválás és a verbunk története* címmel. E fejezetben – Pesovár Ernő munkája – a verbuválás korai történeti emlékei (XVII–XVIII. századi adatok) után az Osztrák–Magyar Monarchia területén és Poroszországban egyaránt gyakorolt hadkiegészítési módról olvashatunk képes illusztrációk kíséretében.

1781-től már csak Magyarország és Erdély területén maradt érvényben a szabad verbuválás mint gyakorlat. II. József ekkor szabályozta a hadkiegészítő területeket és az ezredek állandó verbunk körzeteit.

A továbbiakban arról olvashatunk, hogy a verbuválás reprezentatív formája a huszárezredek gyakorlatából vált ismertté. Történeti adatok és korabeli leírások érzékletes képet adnak a verbuválás módjáról, folyamatáról, majd a történeti verbunk és a körverbunk szoros kapcsolatáról. A körverbunkok emellett rokonságban állhatnak a korábbi hagyományban is meglévő rituális legényavató szokásokkal, funkcionális és formai kapcsolataik révén egyaránt.

A történeti rész befejezésében a verbunkos és a nemzeti táncstílus egymásra, valamint az új táncstílus kialakulására gyakorolt hatásáról, összefüggéseiről kapunk információt.

A kötet második – terjedelmesebb – része *A körverbunk dialektusai és típusai* címmel (Martin Györgytől való a szöveg, Lányi Ágostontól a tánclejegyzés) a Kárpát-medencei recens körverbunkot tárgyalja.

Bevezetésként a körverbunk ismérveit, viszonyát a rögtönzött szóló verbunkhoz, zenei jellemzőit, formai, funkcionális és tartalmi sajátosságait, a folklorizmus régebbi és újabb divathullámaira gyakorolt hatását ismerjük meg.

1. A kisalföldi területen gyökerezik legmélyebben a hagyományban a csoportos, egyöntetű körverbunk. Más vidékekkel szemben itt több típusuk is eleven volt a közel-

múltig. Az elkülönített hét típus, kisebb regionális egységek — a kelet-rábaközi egyrészes, a nyugat-rábaközi kétrészes, valamint a szigetközi-csallóközi háromrészes — verbunk-családjába illeszkedik.

2. A kiskunsági körverbunkok közül (2 típus) csak a kunszentmiklósi szerepel illusztrációkkal, a Nagy-Czirok László közreműködésével a 30-as években rekonstruált halasi formáról ugyanis nem készült filmfelvétel. Ezek kapcsolódnak legszorosabban a kései, szabályozott katonai körverbunkokhoz.

3. A Tisza-vidéken a rögtönzött szóló verbunkokból kialakult körverbunkok közül (5 típus) hármát tanulmányozhatunk részletesen, a derecskei verbunkról és a tréfás lakodalmi verbuválásról pedig szöveges jellemzés alapján alkothatunk képet.

Annak ellenére, hogy a férfitáncok fő életformája a Tiszavidéken a szabályozatlan egyéni vagy csoportos előadás, a két világháború közötti táncmozgalom elősegítette a kötött verbunkok megszilárdulását.

4. A szlovák verbunk-stílus kialakulását a magyarsággal párhuzamos tendenciák befolyásolták, hasonlóan az új népdalstílushoz. Az általánosan elterjedt rögtönzött formájú szóló verbunkok mellett a szabályozott körverbunkok a szlovákoknál is korlátozott elterjedésűek, előfordulásuk csak Kelet-Szlovákiára szorítkozik. Rokonságot azonban nemcsak a Tisza-vidéki, hanem a kelet-rábaközi verbunkokkal is mutatnak.

5. Az erdélyi dialektus sokrétű férfitánc-kultúrájában döntően az improvizatív formaalkotás a jellemző. Kötött formák csak időlegesen jönnek létre, a rögzített formában alig hagyományozódnak. (A kollektív, egyöntetű előadásmód a románok gyakorlatában általánosabb.) E kötetben csak arról a férfitánc-típuscsaládról van szó, amely különböző ismérvei alapján legközelebb áll a valódi verbunk fogalomköréhez és a szabályozódás elve — legalább valamelyest — már érvényesül. A magyarországi verbunkoktól — amelyeket alapvetően a negyedes mozgások jellemeznek — ezeket a változatokat elkülöníti a gyakran nyolcados alapmozgás, ami jelzi a régi és új stílus közötti átmeneti jellegüket.

Az erdélyi verbunkok három — ugyancsak regionális — alcsoportja a székely, a marosszéki és a közép-erdélyi verbunk. A felosztás egyben a kötetbeli három altípust is jelzi. Ezek közül a marosszéki verbunkot csak szöveges jellemzés ismerteti, az eddig rögzített változatok nagymértékű heterofóniája miatt, a másik kettőt táncpéldák is kísérik.

A kötet utolsó fejezetében Martin György tollából útmutatót olvashatunk *A férfitáncok pedagógiai és táncművészeti alkalmazásáról* címmel. A táncművészeti mozgalom bizonyította, hogy megváltozott társadalmi viszonyok között is helye lehet a férfitáncoknak a fiatalok táncos szórakozásában. Ennek megvalósításához és további, tudatos kiteljesítéséhez kapunk tanácsokat a kötet anyagának ilyen irányú hasznosításában.

Kár, hogy az utolsó táncpéldánál felcserélődtek a táncírássoldalpárok és a hozzájuk tartozó aláírások. A könyv utolsó néhány oldalán irodalomjegyzéket, angol nyelvű összefoglalót és tartalomjegyzéket találunk, mutatót sajnos nem.

Lengyel Györgyi: Kalocsai virágok.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 123 l., 80 t.

Az elmúlt évtized magyarországi folklorizmus-kutatásai sok új eredményt mutatnak föl. Részint megnövekedett a jelenség iránti érdeklődés a néprajztudomány oldaláról, részint – sokban az előbbi következményeként – világosabbá vált a határ a folklorizmus és az eredeti néphagyomány között. Ismert tény, hogy a mintegy száz esztendő múltja visszatekintő dekoratív kalocsai díszítőművészet milyen nagy karriert futott be mint a magyar népi kultúra reprezentánsa, pontosabban mint reprezentánsnak vélt motívumkincs. Noha évtizedek óta üzleti vállalkozás, a kalocsai hímezés és pingálás népszerűségét a magyarországi piacon és Magyarországon kívül – ha nem is változatlanul –, de tartja. A hagyomány ápolását kívánja szolgálni Lengyel Györgyi nagyszámú színes és fekete-fehér fényképpel, valamint rajzzal illusztrált albuma. Miközben bemutatja a motívumok legkorábbi ismert változatait, végigkíséri alakulásukat egészen napjainkig. Célja a díszítőművészeti szakköröknek és az egyéni kézimunkázóknak minél több ötletet adni. Bemutatja a díszítések alkalmazási lehetőségeit a lakáskultúra igen különböző elemeitől a ruházkodásig, továbbá megismertet technikai ismeretekkel is. Miközben bemutatja az egyik legelterjedtebb magyarországi folklorizmus-jelenséget, egyidejűleg maga is hozzájárul annak további változásaihoz. A rajzokat Antalné Szathmáry Ilona készítette.

K. L.

A magyar legendamesék típusai (AaTh 750–849).

Összeállította és a bevezetőt írta: Bernát László. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982. 277 l. (Magyar Népmesekatalógus 3.)

A kötet bevezetőjében Bernát László a legendamesék műfajának eddigi szakirodalmi megközelítéseit veszi számba, vizsgálja a legendamesék különböző rétegeit, más mesetípusokkal való kapcsolódási lehetőségét. A legendamesék hazai típusait az Aarne–Thompson katalógust alapul véve rendszerezi. A katalógus 77 típust és 620 feldolgozott legendamese-változatot tartalmaz. A bevezetőt jegyzetek és irodalomjegyzék egészíti ki, valamint a „típusmutató”, melyben a variánsok számát is közli. A Katalógus típusvázlatokat tartalmaz. Az egyes változatokra a gyűjtés időrendjében utal. Az adatok tartalmazzák a megjelenés helyét, a változat címét, a gyűjtés idejét és helyét, a Berze Nagy- vagy Honti-féle katalógusban viselt számát. A típusváltozatokhoz esetenként megjegyzés járul. A katalógus a felhasznált művek és a rövidítések jegyzékével zárul. Végül 23. típusba nem sorolható legendamese vázlatát is közli. A katalógust gazdag példatár egészíti ki. A legendamesék angol nyelvű típusleírása zárja, egészíti ki a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

A magyar táncművészet.

Szerkesztette: Kaposi Edit, Pesovár Ernő. Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 245 l.

Ez a kötet a magyar táncművészet történetét és jelenét bemutató eddigi legteljesebb vállalkozás, amelynek nem titkolt célja, hogy minél szélesebb körben felkeltse az érdeklődést a magyar táncélet és táncművészet iránt. A népszerűen megírt, de a tudományos alaposágot sem nélkülöző írásokból szemléletes képet kapunk a magyar néptáncchagyományok múltjáról, a táncfolklorisztikai kutatások történetéről és eredményeiről, az amatőr táncmozgalom helyzetéről. Emellett megismerhetjük belőlük a színpadi néptánc- és balettművészet irányzatait, az 1982-ig bemutatott jelentősebb műveket, valamint a táncos- és pedagógusképzés módszereit. A néprajztudomány érdeklődésére főleg az első három tanulmány tarthat számot.

Pesovár Ernő Történeti előzmények című írása rövid összefoglalását adja a század eleje óta folyó tánc történeti kutatások eredményeinek. Bonfini, Temesvári Pelbárt, Bornemisza Péter írásai, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Gvadányi József, Csokonai Vitéz Mihály, Arany János versei, az egyházi és világi rendelkezések, a külföldi utazók feljegyzései, a XVII. századtól fogva egyre szaporodó képi ábrázolások és tánczenei emlékek mind értékes forrásul szolgálnak a táncaink története iránt érdeklődő kutatóknak. E szűkszavú történeti emlékek segítségével bontja ki a szerző a magyar tánc történet folyamatát úgy, hogy az önmagukban sokszor megfejtethetlen utalásokat a táncfolklorisztika és az európai összehasonlító tánc kutatás eredményei alapján értelmezi, rendszerezi.

Pesovár Ferenc a Tánc kutatás és néptánc című tanulmányában századunk paraszti tánc kultúrájának kutatásáról számol be röviden. E két kutatási terület – a tánc történet és a tánc folklorisztika – eredményei alapján fogalmazódott meg az az általános tanulság, hogy tánc hagyományunk az európai néptánc kultúra szerves részeként, a középkelet-európai népek tánc hagyományával szoros kölcsönhatásban fejlődött. A Kárpát-medence népeinek körében az európai tánc divatok szinte minden hullámának megtalálhatjuk a nyomait, tánc kultúránk fő vonásait mégis a késő középkor és a reneszánsz idején elterjedt szabad, improvizatív tánc formák adják.

Maác László Néptánc művészet és néptánc mozgalom című tanulmánya a hagyományos néptáncok talaján létrejött folklorizmus legfontosabb jelenségeit mutatja be a millenniumi ünnepek tánc bemutatóitól a Gyöngyösbokrétás mozgalmon át a színpadi néptánc művészet legújabb irányzataiig.

A tanulmányokat közel 350 igen jó minőségű, többségében művészi értékű fénykép egészíti ki.

Felföldi László

Matyó népdalok.

Gyűjtötte: Kiss József. Szappanos Erzsébet közreműködésével szerkesztette: Veres László. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztály támogatásával kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1983. 173 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XIV.)

Kiss Józsefet gyermekkori élményei és énektanári hivatása ösztönözte arra, hogy Mezőkövesden és Tardon mintegy ötszáz népdalt lejegyezzen. A kötet százhatvannyolcat tartalmaz ebből a terjedelmes gyűjteményből, mely elsősorban a népdaléneklők mozgalmának kíván friss dallamanyagot nyújtani. A dalok a következő csoportosításban találhatók a kötetben: gyermekdalok; vasárnap délután; fonó-varró; búza-mező; summásélet; gulyás-csikós-betyár; szerelem; lakodalmas; katonadalok; egyéb, főleg tréfas dalok; balladás és amerikai dalok. A zenei használhatóságot tartalmi csoportosítás mutatója és sorszámmutató segíti.

K. L.

Mednyánszky Alajos: Regék és mondák.

Válogatta: Fried István és Hana Ferková. Fordította és a jegyzeteket készítette: Soltész Gáspár. A hely- és földrajzi nevek szótárát összeállította: Karol Wlachovský. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 149 l.

A múlt század elején, 1808 és 1809-ben Mednyánszky Alajos báró a bécsi Taschenbuch für vaterländische Geschichte című sorozatban rendszeresen közölte azokat a mondákat, amelyek szűkebb hazájának, Észak-Magyarországnak a váraihoz kötődtek. A közel kétszáz éves írott múltra visszatekintő mondakincs több ízben megjelent, és feldolgozások révén is bekerült az irodalmi köztudatba (pl. Jókai Mór, Mikszáth Kálmán). Első könyvalakú kiadásából (Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit, Pest, 1829.) készült a mostani válogatás és fordítás, mely a budapesti Európa és a pozsonyi Tatran Kiadó közös vállalkozásaként egyidejűleg szlovákul is megjelent.

A 19. század elején a múlt iránti érdeklődés nem mindig a krónikás hűségét igényelte; népszerűek voltak a romantikus regék és regények. Ennek az igénynek kívánt eleget tenni Mednyánszky Alajos, aki a valóságos történeti személyek, hajdani híres várak történetét a kor divatja szerint romantikus keretbe ágyazottan, sok folklorisztikus elemmel bővítve tette közzé. Mednyánszky a mondákat és a regéket maga öntötte végső formába, de erősen támaszkodott azokra a forrásokra, amelyeket gyerekkorában vagy később a Trencsén vármegyei beckói birtokon hallhatott.

Mednyánszky a jozefinista kor szellemében németül írta munkáit, a magyar nyelvet törve beszélte. Kazinczy éppen emiatt marasztalta el az irodalmi közéletben egyaránt aktív Mednyánszkyt, mondván: a magyar író legyen elsősorban magyar. Nem ismerte fel, milyen jelentős munkát végzett a régi magyarországi kultúra megmentésében, többek közt a nemesi, főnemesi szájhagyomány rögzítésekor.

Mednyánszky mondái között Európa-szerte ismert romantikus élettörténetek kaptak helyi színezetet a gonosz mostoháról, a hűséges ártatlan várkisasszonyról, a kő-

vé vált pénzről, csodás kutakról és más egyéb témáról. A történelmi személynevek, a várak, várromok hitelesítették a fantáziát, az érzelmet megmozgató eseményleírásokat, és felidéztek a letűnt idők gondjait, életvitelét, hangulatát.

Kríza Ildikó

Műveltség és Hagyomány. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének évkönyve. XXI. Ethnographica et Folkloristica Carpatica. Tom. 3.

Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 252 l.

A debreceni tudományegyetem Néprajzi Tanszéke évkönyvének idegen nyelvű új folyama ezzel a kötettel elérkezett arra a pontra, hogy határozott arcéléről, a szerkesztő megvalósuló elképzeléseiről beszélhetünk.

A sorozatcímnak megfelelően a kötetben közölt tizennyolc tanulmány közül tárgyával mindössze egy lép ki a Kárpát-medencéből (*Alexandra Navrátilová* írása Bulgáriából Dél-Morvaországba települt szlovákokról), de a tágabb kárpáti térségbe végeredményben ez is besorolható. A magyarországi, csehszlovákiai és egyesült államokbeli kutatók tollából származó tanulmányok túlnyomólag az anyagi kultúra és a folklorisztika tárgykörébe sorolhatók. Antropológiai módszerrel íródott *Huseby Éva Veronika* dolgozata a borsodi Cserépfalu életmódjának és házassági szokásainak kapcsolattartóról. *Voigt Vilmos* pedig tisztán elméleti kérdést feszeget: Van-e logikája a kultúrának? címmel. Kutatásösszegzést készített *Vekerdi József* a magyarországi cigánynéprajzról és *Füzes Endre* a magyar parasztudvar építményeinek vizsgálatáról. Az utóbbi tanulmány már átvezet az anyagi kultúra-kutatások körébe, melyek többnyire rendszerező-tipologizáló, de szinte kivétel nélkül valamiféle módszertani tanulságot fölmutató írások. *Dám László* az alföldi sövényépítkezésről, *Paládi-Kovács Attila* a magashegy pásztorok életmódjának a magyar állattartás rendszerében elfoglalt helyéről, *Bódi Erzsébet* a vajkőpülés-készítés módozatairól, *Selmezy Kovács Attila* a zúzókörong Kárpát-medencei elterjedéséről írt összefoglalóan. *Soňa Švecová* a közép-szlovákiai kopanyicákról értekezve nemcsak a magashegy életmód egyik jellegzetes formáját rajzolja meg, hanem tanulságos párhuzamot kínál a magyarországi szórványtelepülések vizsgálatához is. *Ján Botík* ugyancsak magashegyvidéki kérdéssel foglalkozik, amikor egy életmódot változtató település gazdálkodását mutatja be (egykori bányászfaluból állattartó közösség lett). Különleges a témája *Szabadfalvi József* cikkének, mely a hortobágyi pásztorok jeladási gyakorlatát írja le. A foglalkozást váltó ember tevékenységét tanulmányozta *Viga Gyula* az egykori manufakturális munkára (üvegfűvés, hamuszírfűzés) a Bükk hegységbe települt szlovák és német lakosság példáján, mely utóbb más vidékekkel való termékcsereben találta meg fő megélhetési forrását.

A folklór tanulmányok az előbb felsoroltakhoz hasonlóan majd mind a Kárpát-medencében egymás mellett élő népek és nemzetiségek kulturális érintkezésének tényét helyezik homlokterbe. *Gunda Béla* nagyívű korszakot ad a visszafelé számláló baj-elhárító ráolvasások európai kapcsolatrendszeréről, *Bartha Elek* az építőáldozat, *Barna Gábor* az edénytörés „kismonográfiá”-ját sűrítette rövid dolgozatba. *Ujváry Zoltán* a magyar lakodalmak dramatikus játékaikról szóló könyvének összegzését adja közre.

Mykola Mušynka a szlovákiai ukránok betlehemes játékát mint a pásztorkultúrára jellemző szokást tárgyalja.

A tanulmányok közül tizenegy németül, öt angolul, kettő franciául olvasható, megvalósítva azt a törekvést, hogy a nemzeti nyelveken közölt eredmények világnyelveken is hozzáférhetőek legyenek. Minden írást rövid magyar rezümé követ.

Kósa László

Nagy Olga: Újabb paraszt dekameron.

A szerelemről és a házasságról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 412 l.

Előző, hasonló című kötetében egyetlen falu, Szék elbeszélésanyagából válogatott Nagy Olga. Ebben a kötetben más vidékek és helységek folklórijából is ad ízelítőt. A sokféle műfajú (mese, trufa, vőfélyvers, élményelbeszélés) anyagot, 137 számozott szöveget a szerelem és a házasság témája köti össze. Kisebb tematikus egységekben 10 fejezetből áll a kötet.

Az előszóban témaválasztását indokolja meg a szerző: „A kép, amely a paraszti szemléletmódról kirajzolódik, bizonyára más, mint az, amit eddig megszoktunk. De úgy érzem, éppen nekünk, folkloristáknak legfőbb kötelességünk, hogy ne csak az esztétikai értékek, a gyöngyszemek bővületében mozogjunk. A válogatás a paraszti gondolkodásmód, érzésvilág, erkölcsi értékrend hűségesebb tanúvallomása kíván lenni, és remélem, ennek a célkitűzésnek maradéktalanul eleget is tesz”. Az I. fejezet a Szerelmes levelek címet viseli. A fejezetek élén Nagy Olga ennek a sajátos műfajnak a jellegzeteségeiről szól. Szinte kizárólag a katonaságát töltő legény levelezett a választottjával. Ezek a levelek azonban nem személyes hangúak, hanem a közösség ízlésének megfelelően gyakran rímes, esztétikailag nem túl magasfokú alkotások. A példák a Kolozs megyei Szék községből valók.

A II. fejezet Férjhez menendők, házasulandók címmel különböző műfajú adatokkal tárja elénk a hagyományos paraszti értékrendet a hajadon leányokkal és a házassággal kapcsolatban. Ez előbbi trufák és a leánykor legszebb élményeiről szóló élményelbeszélések, az utóbbit vőfélyversek reprezentálják a gyűjteményben.

A III. fejezet, a Bugyuták, groteszk és abszurd történetei komikusan ábrázolják a példákban a házastársak hiszékenységét, élehetlenségét. A IV. fejezet Lusták címmel rest férfiakra és asszonyokra szól. Ezek a példák a közelmúlt erkölcsi értékrendjében a munka, a szorgalom rendkívüli fontosságát hangsúlyozzák. Az V. fejezetben a Makrancos asszonyok meséi, trufái, élményelbeszélései humoros formában tükrözik azt a népi szemléletet, melyben az asszonynak nem lehetett se véleménye, se saját akarata. A VI. fejezet a Csalfa asszonyok, a tréfás mesékben és novellisztikus elbeszélésekben világszerte ismert történeteit gyűjti össze. A VII. fejezet, a Fortélyosok, női ravaszságról szóló szövegeket közöl, köztük Boccaccio-novellák átültetéseit is. A VIII. fejezet címe is magáért beszél: Pórus jár szerető, ugyancsak világszerte, „ősidőktől” ismert témát választ vezérmotívumnak. A IX. fejezet címe: Telhetetlen szerető. Boccaccio-átköltések és tréfás elbeszélések mutatják ennek a témakörnek is a kedveltségét. A X. fejezet Szerelemben járatlanok címmel a tapasztalatlan legényekkel vagy házasemberekkel, illetve leányokkal kapcsolatos tréfás, erotikus történeteket gyűjti össze.

A kötet anyaga túlnyomó részben Nagy Olga gyűjtéséből származik, Kolozs, Beszterce-Naszód, Maros, Hargita és Temes megye községeiből.

Tátrai Zsuzsanna

Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon.

A jegyzőkönyvet és a jogkönyvet latinból fordította és a kísérő szövegeket írta: Hege-dűs Antal. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 205 l. (Kövek)

A középkorban virágzó, gazdag Dél-Magyarországot olyan mértékben tönkretette a török hódoltság, hogy a hajdani sűrű magyar lakosságból néhány, mocsarak közé húzódott falu maradt, építészeti és művészeti emlékei pedig majdnem kivétel nélkül elpusztultak. Ez volt a sorsa az írásbeliségnek is, hacsak valamilyen különös okból egy-egy alkotása el nem kerülte a pusztulást.

A Kapisztráni Szent János újlaki sírjánál történt csodákat összefoglaló jegyzőkönyvet 1460-ból a párizsi Bibliothèque Nationale, Újlak város 1525-i Jogkönyvét a bécsi Nationalbibliothek őrizte meg. Mindkét dokumentum sokoldalú forrása a korabeli városi életnek. Noha keletkezésük között viszonylag nagy az időtávolság, mindkettő a földműves–állattartó–szőlőművelő–kereskedő mezőváros jogi emelkedésének fontos állomását örökölte meg. Jelentékeny rangot adott a városnak, hogy ferences kolostorának falai között halt meg a törökellenes harcok egyik vezére, és sírja hamarosan csodák színhelye lett. Az anyagi gyarapodás és párhuzamosan a magánföldesúri függés lazulása az 1520-as években oda vezetett, hogy amikor királyi birtokká vált Újlak, polgárai fontos előjogokat szereztek II. Lajostól. Nyolc magyarországi királyi város törvényeiből, és saját, szokásjogon alapuló törvényeiből alkották meg Jogkönyvüket. A hamarosan bekövetkező török foglalás és a mohácsi vész miatt egy évig sem élvezhették a privilégiumokat, s így a város sohasem nyerhette el a szabad királyi státust, amely minden jel szerint közeli célja volt a lakosságnak.

A szakemberek korábban is ismerték a most kiadott két értékes szöveget. Mégis így, mai nyelvre fordítottan, sajátos élmény, érdekes olvasmány, úgy hat, mint egy nagyon jó állapotban váratlanul előkerült régészeti lelet. Szerves, mozgalmas városi élet bontakozik ki belőle, amelynek szereplői szinte kizárólagosan magyarok, nemcsak a helybeliek, hanem a túlnyomólag elpusztult környékbeli helységek lakói is. Bőséges adattára a középkorvégi mindennapi életnek, akár művelődéstörténeti, akár néprajzi szempontból tekintjük, annál is inkább, mert a kettőt ebben a viszonylatban nehezen lehetne megnyugtatóan szétválasztani. Mindemellett természetesen jogtörténeti és vallástörténeti forrás is.

A Kapisztráni Szent Jánosról, az Újlaki családról és a városról szükséges tájékoztatást a fordító által írt bevezető és utószó foglalja magába. Mindkét szöveget részletes mutató kíséri, ami nagy mértékben megkönnyíti használatukat.

Kósa László

Népi kultúra – népi társadalom XIII.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve. Szerkesztette: Kósa László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 315 l.

Az évkönyv 13, szerteágazó tematikájú tanulmányt, valamint az MTA Néprajzi Kutató Csoport 15 éves működését röviden bemutató írást közöl.

Bodrogi Tibor művekből, előadásokból vett idézetek sorával igazolja Ortutay Gyula néprajzszemléletének korán kibontakozó jellegzetességét; modern dialektikus és materialista társadalom és kultúra felfogását. A magyar társadalomnéprajz Ortutay Gyula korai műveiben c. tanulmány a Magyar Néprajzi Társaság által Ortutay Gyula emlékére rendezett ülészen (1979. március 14.) hangzott el. *Sárkány Mihály*: Parasztság és termelési viszonyok c. tanulmányában a paraszt fogalomnak a magyar társadalomtudományban, illetve a nemzetközi antropológiai vizsgálatokban megfogalmazott jelentéseit elemzi. A termelési viszonyok megváltozásának hatására átalakuló parasztság- és parasztfogalommal kapcsolatban fejt ki véleményét. *Hofer Tamás* tanulmánya a felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzésével foglalkozik. A tanulmány rámutat arra, hogy a tárgyi világ egy-egy helyi társadalom szerkezetének és alakulási tendenciáinak a megismerésére ad lehetőséget, sőt általánosabb elméleti kérdések felvetésére is. *Bartha Antal* a magyar és a finn őstörténet-kutatás főbb jellemzőit vázolja a századfordulótól a második világháború végéig. A finnugor őstörténet kérdései magyar és finn oldalról nézve c. tanulmányában. *Fodor István* az idáig rendelkezésre álló nyelvészeti és néprajzi adatokat most régészeti eredményekkel támasztja alá. Az uráli, illetve finnugor népek régészeti hagyatékát (i.e. 4000-tól), majd az önálló életet kezdő ősmagyarságét (i.e. I. évezredtől) és a kora Árpád-kori településeket vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy „A honfoglaló magyarság tehát magával hozta a zárt tüzelős veremlakás építési hagyományait. Ezeket fejlesztette tovább az új hazában talált őslakosság tapasztalatai alapján.” Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez c. dolgozatát közel 300 tételből álló bibliográfia zárja. *Égető Melinda* a lugasos szőlőművelés történeti hagyományait tekinti át a reneszánsz földesúri lugaskertektől, a török hódoltság idején elterjedt keleti kertkultúra hatásán át a recens formák számbavételéig. A vizsgálat tanulságai mellett felvázolja a kutatás további feladatait is. *Tárkány Szücs Ernő*nek A jobbágyparaszi földtulajdon néhány problémája c. tanulmánya a feudális tulajdon kérdésének néhány sajátosságát mutatja be a 18. századdal kezdődő időszaktól, a magyar viszonyokat szem előtt tartva. *Takács Lajos* tanulmánya a határjelek és a határ néprajzilag még nem eléggé kutatott problémáit veti fel, elsősorban 17–19. századi források, határpercek alapján. Szól a határhoz kapcsolódó jogszokásokról, hiedelmekről és népszokásokról, a vallás szerepéről a határok biztosításában, a kivetettek (öngyilkosok, meggyilkoltak, villámsújtotta emberek, koraszülöttek) határra való temetéséről. *Paládi Kovács Attila* A lombtakarmány a magyar állattartásban című tanulmánya áttekintést ad a téli legeltetés és a lombszéna-készítés történeti és recens emlékanyagáról, kiegészítve a lombtakarmányozás kelet-európai adataival. Az Alpok, Kárpátok, Balkán állattartásában nagyobb jelentősége volt a lombtakarmánynak, mint a Kárpát-medencében, ennek ellenére az erdős vidékeken a lombszéna még a 20. században is takarmányként szolgált. A szerző utal a lombtakarmányozás magyar ős-

történeti vonatkozásaira is. *Kósa László* A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén c. tanulmánya az 1850-es évek elején mutatkozó folyamatról számol be. Az egyháztól és a vallástól való távolodás a feudalizmustól való távolodással esik egybe. A folyamat a felvilágosodástól indult el, a katolikusok és a protestánsok között eltérő vonásokat mutatva, a népi vallásosság jellegzetességeit is alakítva. A történeti források alapján jellemzi az 1850-es évek vallásos nevelésének átalakulását a családban, az iskolában; az egyházfegyelem, egyházfenntartás lanygulását és a világiasodás okait. *Nagy Olga* egy széki parasztasszony, Filep Istvánné Győri Klára repertoárjából elemzi a Boccaccio-novellák folklorizációs folyamatát, vizsgálja a szelekció mikéntjét, az egyéniség alkotó szerepét a Boccaccio-novellák széki folklorizációja c. tanulmányában. *Kriza Ildikó* tanulmánya a legendaballada tematikai- és stílus-sajátosságait tárja fel. A szélesebben értelmezett balladaműfaj keretei közé sorolja az epikai-lírai alkotásoknak azon csoportját, amelyek vallásos természetfeletti cselekményt, eseményt ábrázolnak. Sajátos arculatukat világnézeti egységükben látja, noha apokrif, sőt egyházzal ellentétes vonásokat is tartalmaznak, és magukon viselnek irodalmi hatásokat is. *Kiss Mária* a délszláv népszokásgyűjtés kezdeti szakaszát mutatja be Vuk Stefanović Karadžić, a délszláv népköltészet múlt századi gyűjtőjének, a nyelvújítónak legjelentősebb műve, a Szótár nyomán. A két kiadás keletkezéstörténetét és egyes szokásszócikkek feldolgozási módját mutatja be a szerző. *Hoppál Mihály* az etnopszematika módszerével vizsgálja a népművészetben megmutató jeleket, jelrendszereket. Megvizsgálja a szerelmi ajándékok (mángorlók, mosósulykok) vésett grafikus jeleit. Megkísérli azok értelmezését történeti és összehasonlító anyaggal, különösen a szív és az életfa motívumának vonatkozásában. *Hofer Tamás*: Megjegyzés Hoppál Mihály tanulmányához címmel ellenvéleményt fejt ki. Így jellemzi feladatát: „Arra szorítkozik, hogy Hoppál Mihály gondolatmenetének egyes pontjaihoz kérdéseket fűzzön, alternatív megoldások lehetőségére mutasson rá, kiragadott példákkal további forrásokra hívja fel a figyelmet”.

A kötet *Kósa László és Paládi Kovács Attila*: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának működése (1967–1981) összeállítással zárul. Rövid áttekintést ad az intézet létrejöttéről, feladatáról, szervezeti felépítéséről, kutatómunkájáról, kiadványairól, rendezvényeiről és kutatóiról.

Tátrai Zsuzsanna

Népismereti Dolgozatok 1983.

Szerkesztette: Kós Károly, Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 227 l.

A Népismereti Dolgozatok eddig megjelent öt kötete a romániai magyar önkéntes kutatómunka jelentőségéről és sokoldalúságáról tanúskodik, melynek egyik legfontosabb szervező tényezőjévé vált ez a központi publikációs fórum, néprajzi évkönyv. A szerkesztők és a kiadó szándéka egyaránt az, hogy „kapjon rendszeresen szót emberi és nemzetiségi önismeretünknek az az egyik alaptudománya, amely – az utánpótlás más formái híján – önkéntesekből szervezi művelőit és toborozza hűséges olvasótáborát”.

A sorozat ötödik kötete tizenöt szerző munkáját tartalmazza a megszokott tematikai sokrétűség jegyében. Elsőként *Nagy Jenő*nek a néprajz és a nyelvtudomány közötti kapcsolatáról szóló írását olvashatjuk, amely a rövid tudománytörténeti áttekintés után gyakorlati útmutatást nyújt a néprajzi gyűjtéskor elkerülhetetlenül szükséges tájnyelvi adatok rögzítéséhez, a kiejtés szerinti lejegyzéshez. Tudománytörténeti értékű anyagbemutatót közöl *Kós Károly* a század elején tevékenykedő Orosz Endre kolozsvári tanítónak a mezőségi románok körében gyűjtött ősi jellegű néprajzi tárgyairól. A szerző kitűnő rajzaival illusztrált áttekintés száznál több darabot sorakoztat fel a halászat, pásztorkodás, földművelés és táplálkozás archaikus eszközkészletéből.

A hegyvidéki területek háztáji gazdálkodása nyomán feléledő vadriasztás több hagyományos elemet is alkalmazó gyakorlatát írja le a marosszéki Vadasdról *Székey Ferenc*. A vaddisznó kártétele elleni védekezésben a kihelyezett riasztóeszközök (kolompok, lámpások) mellett az éjjeli határpasztorkodást is igénybe vették. *Radován István* a bánsági katolikus magyar falvak étkezési szokásrendjét a századforduló idejéről rekonstruálja a visszaemlékezések segítségével. A hagyományos falusi háztartásban használt faedények egyik legrégebbi típusának, az egyetlen darab fából faragott edényeknek a készítését egy csíkszentdomokosi edényfaragó mester tevékenységének: munkaeszközeinek és termékeinek alapos leírásával mutatja be *Kardalus János*. Egy másik fontos mesterség múltba vesző emlékét idézi fel *Végh Olivér* a nagyenyedi fazekasok 1648-ból származó magyar nyelvű céglevele teljes szövegének közreadásával. *Wilhelm Sándor* pedig a mesterség élő gyakorlatáról ad számot a margittai fazekasság bemutatása során. A század elején virágzó fazekasközpont jellegzetes motívumkincsét is rögzíti a tanulmány.

Mintaszerűen alapos leírást nyújt *Balácsi Dénes* a nyikómenti zsúpfedés munkatechnikájáról. A felsőháromszéki Kézdiszárzpaták egyik leányfonójának életét idézi fel az 1920–30-as évekből *Páll-Gecse Éva*, *Keszeg Vilmos* pedig egy mezőségi falu nem szóbeli kommunikációjának hagyományos elemeit és hiedelemtartalmát rendszerezi. A gyimesiek udvarlásának és leánykérésének szokásait *Antal Imre* tanulmánya mutatja be. A májusfa állításának hagyományával *Lakatos-Bakó Melinda* ismertet meg bennünket, és egészen az 1960-as évekig követhetjük a szokás alakulását.

A két királygyermek balladamotívum előfordulását egy kibédi népmesében találta meg *Ráduly János*. Vizsgálatában feltételezi, hogy a mese egykori széphistória nyomán vált ismertté a nép körében. A nagyszalontai mondavilág változásáról ad képet *Dánielisz Endre* gazdag adattári szemelvényanyag közreadásával. Régóta igényelt bibliográfiát nyújt *Faragó József* az 1946–1982 közötti időszak magyar–román néprajzi munkáinak összeállításával. Az 569 tételt tartalmazó interetnikus bibliográfia szerzők szerint közli az adott időkeretben megjelent munkákat. A kiadvány a Népismereti Dolgozatok öt kötetének szerzői mutatójával, összesített tartalomjegyzékkel zárul.

Selmecei Kovács Attila

Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban.

Szerkesztette: S. Lackovits Emőke. Kiadja a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1983. 111 l.

A veszprémi Bakonyi Múzeum szervezésében 1981-ben kezdett monografikus helytörténeti és néprajzi munkát a Káli-medence nyolc községében egy tizenhét szakemberről alakult munkacsoport. A kis, sokszorosított eljárással készült füzet tevékenységük első szakaszának rövid beszámolóit tartalmazza. Tíz szerző tizenkilenc írást tett közzé, melyek egy része csupán gyűjtési beszámoló, más részük jegyzetekkel is kísért kis tanulmány. Tárgyuk igen szerteágazó. A gazdálkodás különböző kérdéseit, a táplálkozást, néhány mesterséget, a vásározást, a jogi életet, népszokásokat, a vallásosságot, a néphitet és a nyelvjárást ölelik fel. Noha valóban csupán részkérdések előzetes kidolgozásait, vázlatokat tartalmaz a füzet, azt ígéri, hogy a készülő monográfia a du-nántúli néprajzi kutatás térképéről jelentékeny „fehér foltot” fog eltüntetni.

K. L.

„Ó, szép fényes hajnalcsillag”. Magyar népi karácsonyi énekek.

Összeállította: Bereczky János. Budapest, 1983. 111 l.

A hitbuzgalmi célból készült gyűjteményen nincs föltüntetve a kiadó, de az elő- és utószóából kikövetkeztethető, hogy a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya jelentette meg. A felekezeti kötöttség ellenére az énekanyag felekezetek fölötti jellegű, azaz nem jelöli meg, melyik szöveget, milyen vallásúaktól jegyezték le. Mindemelllett a kötet összeállítója tudatosan ügyelt arra, hogy ne térjen el a református hitelvektől, bár mint írja, valamelyes „rugalmasságra szükség volt”, hogy a Mária-tiszteletet hirdető énekeket beilleszthesse a sorba. A gyakorlati cél – az egyházi és családi vallásos ünnepek számára újabb dallam- és szöveganyagot biztosítani – bizonyos filológiai következményeket vont maga után. A kötet összeállítója néhány éneknél versszakokat hagyott el, másutt kölcsönzött versszakokat a szöveg kiegészítésére, itt-ott a dallamot egyszerűsítette, továbbá kicserélt néhány avult vagy tájnyelvi szót. Ezt a praktikus szöveggondozást azonban a maga helyén nem jelezte. A népszerűnek szánt gyűjteménynek így is van szaktudományi jelentősége. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete Népzenei Archivumból származó 60 dallamból 53 itt jelent meg először, s azzal együtt, hogy a válogatás a magyar nyelvterület nagy részét fölöleli, bepillantást nyújt a magyar népi vallásos énekköltészet egyik szép rétegébe.

K. L.

Pesovár Ferenc: A juhait kereső pásztor.

Fejér megyei néptáncok. Székesfehérvár, 1983. 351 l. (Az István király Múzeum Közleményei. A sorozat 26. sz. Fejér megye néprajza II.)

Pesovár Ferenc könyve posztumusz mű. Az olvasónak tudomást kell venni róla, hiszen a kötet nekrológgal (Martin György soraival) kezdődik. Pesovár Ferenc még részt vett a könyv előkészítésében, mely a Fejér megyében végzett két és fél évtizedes táncfolklorisztikai kutatásokat kívánta összegezni. A táncokat, a táncdallamokat és az ugrós táncok motívumváltozatait közlő fejezetek még az általa kialakított elv szerint készültek el, a bevezető értékelő tanulmányt azonban már nem írhatta meg. Ezért a kötet gondozói, az MTA Zenetudományi Intézet Néptánc Osztályának munkatársai kénytelenek voltak ezt Pesovár Ferenc korábban megjelent írásaival helyettesíteni. A közölt tanulmányok a szerző elgondolását és szemléletét tiszteletben tartva így is kerek áttekintést adnak a megye népeletéről, tánc- és tánczenei kultúrájáról és a nagyobb összefüggéseket föltáró kutatómunka eredményeiről. Mindez persze nem pótolja azt az örökre elvesztett összefoglalást, amely Pesovár Ferenc átfogó és biztos anyagismérete, személyes élményei és egyéni látásmódja révén valósulhatott volna meg.

A kötet első írása összefoglalja a megye tánc kutatásának történetét. Majd a következő rövid írásokból (Székesfehérvár népelete, A Velencei tó környékének néprajza, Farsangi tikverőzés Mohán) képet kapunk a megye sokszínű és sokféleképpen tagolt paraszti társadalmának életéről. A Fejér megye tánc hagyománya és tánc típusai a magyar tánc kultúrában című fejezetben nyomon követhetjük azt az ívet, amelyen a szerző egy jellegzetes helyi témából kiindulva eljut az egész Dunántúl, a magyarság, sőt Európa tánc kultúráját áttekintő távlatokba. A Dunántúlra különösen jellemző ugrósok és az eszközzel járt ügyességi táncok változatait elemezve jut el például ahhoz a megállapításhoz, hogy e táncok a hasonló európai táncokkal azonos gyökérre, a középkori feyvertáncokra vezethetők vissza. Megállapítását széles körű történeti és néprajzi párhuzamokkal támasztja alá. Hasonlóan tanulságos a dramatikus táncok egy jellegzetes típusáról, a „juhait kereső pásztor táncá”-ról szóló tanulmánya. A szerző visszaemlékezése szerint az indítást e témához Tálasi István egyetemi óráin nyerte. Attól kezdve egész életre szóló feladattá vált számára, hogy föltárja e dramatikus tánc történeti emlékeit és párhuzamait a Kárpát-medence népei között. Korábban erre a témára főleg a népzene kutatás figyelt föl. Pesovár Ferenc érdeme, hogy fölhívta a figyelmet a dramatikus és táncos mozzanatokra és arra a szokáskeretre, amelyben e tánc fajta élt. Az elszórt adatok összegyűjtése mellett gyűjtőútjain maga is számos új adalékkal gazdagította a témát a Fejér megyei Perkátától, Sárkeresztúrtól az erdélyi Mezőségig.

A Mezőföldi tánc hagyományok című fejezetben egy dunántúli táj, s benne egy falu, Alap tánc hagyományát ismerhetjük meg. A tanulmány példát ad egy helyi tánc kultúra mikrovizsgálatának módszerére, amelyben a tánc formai, zenei és szorosan vett funkcionális kérdései mellett hangsúlyosan szerepelnek a tánc kultúrát meghatározó helytörténeti, településtörténeti és népeleti szempontok.

A kötet törzsanyagát a táncjelírással közölt 36 táncfolyamat, a megye tánc zenéjét bemutató 56 táncdallam és a 273 ugrós táncmotívumból álló motívumtár teszi ki. Összehasonlításként elmondható, hogy ehhez fogható táncanyagot egy vidék tánc hagyományából csak az 1954-ben megjelent *Somogyi táncok* című kötetben találhatunk.

A táncközlések követelményeinek megfelelően a szerző részletesen közli a táncok, az adatközlők, a gyűjtők adatait s ismerteti a gyűjtés körülményeit. A kötet végén külön jegyzékben kaptak helyet a Fejér megye területén készült összes táncfilm adatai is, amelyek az eddig végzett gyűjtések mértékéről is képet adnak. A motívumtárat részletes mutató egészíti ki, amelyben megtalálható a motívum származási helye, típusa, ritmusa, támasztékmutatója és az alapul szolgáló Martin-féle motívumtárban található rendszáma. Az adattár egyik érdekes dokumentuma az enyingi uradalmi levéltárból származó irat, amely gróf Batthyány Lajos 1758-ból származó verbuválási utasítását és tisztartójának hozzá fűzött kiegészítését tartalmazza. A megye táncagyományát bemutató anyag szerves és értékes részét képezik a szerző által készített fényképek (88 db.). A kötet esztétikai és szakmai értékeit is növeli az a több mint 30 pontosan adattolt szövegek közötti rajz, amelyek az István király Múzeum néprajzi tárgyairól, történeti táncábrázolásokról s a néptáncok legjellemzőbb mozdulatairól készültek.

E gazdag kötet, párjával a *Béres nagyok, béres...* cíművel együtt a magyar néprajzi kutatás nagy nyereségének számít. Sajnálhatjuk, hogy a szerző az egész magyar nyelvterületet átfogó gyűjtőtapasztalatainak összefoglalásával örökre adósunk marad.

Felföldi László

Petercsák Tivadar: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben.

Szerkesztette: Szabadfalvi József. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1983. 138 l., 41 kép.

Amíg a külterjes állattartás a hazai néprajzkutatás egyik legjobban feltárt területe, addig a paraszti gazdaságok istállózó állattenyésztéséről egyáltalán nem mondhatjuk el ugyanezt. A földművelő gazdálkodás érdekében folyó belterjes állattartás monografikus feldolgozása még várat magára. Ennek a fontos feladatnak megvalósításához járul hozzá Petercsák Tivadar egy olyan hegyvidéki terület istállózó szarvasmarhatartásának a századfordulóig visszanyúló bemutatásával, amely szemléletesen érzékelteti a földművelés és az állattartás szoros kölcsönhatását, történeti egymásrataltságát.

A Hegyköz gazdaságtörténeti viszonyainak ismertetése arról tanúskodik, hogy a vidék lakossága a kedvezőtlen adottságú földművelés mellett rászorult az erdő haszonvételére és az állattenyésztésre is. A századfordulón a legfontosabb igavonó állatnak a szarvasmarha számított, jelentőségét az 1950-es évekig megőrizte. Az istállózó tartás bemutatását a szerző a nyári legeltetés sok hagyományos elemet őrző rendszerének felidézésével indítja, majd a takarmányozás, az állatok elhelyezésének, gondozásának részletes leírását adja közre. Külön fejezetben foglalkozik a haszonvétel különböző formáival, közöttük a vásárolás és igazás módjaival. Befejezésül a hegyközi szarvasmarhatartás változásának tendenciáit és az istállózó tartás jellemző vonásait foglalja össze, melynek során a sajátos geográfiai körülmények mellett kitér a társadalmi-gazdasági viszonyok és a többirányú etnikus kapcsolatok alakító hatásának mérlegelésére is.

Selmeczi Kovács Attila

Res referunt repertae. Niilo Valonen 1913–1983.

Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1983. 438 l. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 183.)

A helsinki egyetem nyugalomba vonult tárgyi néprajzi professzora 70. születésnapjára készült e kötet. Két hónappal az évforduló előtt Valonen hirtelen meghalt. Így egyben emlékkötet is, a szokott beosztásban (gratuláló személyek és intézmények, tartalomjegyzék, az életrajzot és munkásságot bemutató írás, harminc tanulmány). Az egyes írások svéd, angol, német vagy észt nyelvűek, többségük finn nyelvű. Csupán az életrajzi bevezetőt (Virtaranta professzor írása) fordították le rövidítve németre is. A szerzők közt néhány magyar is van (Gunda Béla, Kodolányi János, Korompay Bertalan, Lehtinen Ildikó). Ez utóbbi tény is jelzi, kétoldalú és szíves kapcsolat volt Valonen professzor és a magyar kollégák között. A népművészet lényegéről beszél Gunda Béla, Korompay Bertalan finnugor néprajz szükségét hangsúlyozza, mindketten korábbi műveikből merítve. Kodolányi János a fából készült tároló edényeket mutatja be. Kár, hogy e cikkekben minden hivatkozást németre vagy angolra fordítottak, így az eredeti magyar bibliográfiai hivatkozások megtalálhatatlanok lettek. Viszont világnyelven olvashatók a dolgozatok, míg a finn és észt kollégák esetében gyakran csak egy rövid rezümé tájékoztatja a nem anyanyelvű olvasót.

Voigt Vilmos

Sebestyén Ádám: Bukovinai székely népmesék III.

Palkó József (Lüle Jóska), Kovács (Ráfi) Péter, László Györgyné (Pius Gyurkáné), Derék (Jádri) Károly meséi. Kiadja a Tolna megyei Könyvtár. Szekszárd, 1983. 352 l.

Ezzel a kötettel kiegészült és teljessé lett Sebestyén Ádám terjedelmes bukovinai székely népmese-gyűjteménye. (Az első és a második kötet 1979-ben, illetve 1981-ben jelent meg.) A gyűjtés történetéről, körülményeiről, a mesemondók közösségének viszonyosságairól az első kötetben kap képet az olvasó. A második és a harmadik kötetben már csupán magukat a meseszövegeket találja, ebben a kötetben szám szerint kilencvenháromat. Az anyag mind terjedelmileg, mind műfajilag igen változatos: tündérmesék, hősmesék, trufák, legendamesék, falucsúfolók stb. egyaránt előfordulnak. A kötet nyelvi gondozását Rónai Béla végezte. Ugyanő állította össze a bőséges szójegyzéket is. A szintén terjedelmes jegyzeteket Kovács Ágnes készítette.

K. L.

Sipos Erzsébet: Szülőföldem, Földeák népelete.

Sajtó alá rendezte Halmágyi Pál. Kiadta a József Attila Múzeum, Makó, 1982. 40 l.

Földeák Makótól néhány kilométerre fekvő község, amely a középkori előzmények után 1729-től kezdve települt újjá a Návay család birtokaként. A falu új lakói na-

gyobbreszt Szegedről s kisebb részben Felső-Magyarországról kerültek új lakóhelyükre. A falu népéletét tehát alapjában ezek a tényezők – Makó közelsége, a Náway család birtokviszonyai, gazdasági és szociális stratégiája s a „szegedi földről” hozott folklórhagyományok – határozták meg. A kis kötet írója ma is ennek a falunak paraszti származású lakója s visszaemlékezéseit a paraszti lét bensőséges ismerőjeként, részeseként írta meg. Nem néprajzi szakkutató, hanem a történelmi valóság iránt mélyen érdeklődő ember, akinek a „szemüvegén” keresztül Földeák telepítés utáni történetét s 20. század eleji népéletét szemléljük. Sipos Erzsébet szűkebben véve a kisparaszti életmód krónikáját írja meg, annak szemszögéből láttatja a tényeket.

A kötet a falu történetének és mai képének bemutatásával kezdődik. Ebben a fejezetben a szerző fölhasználta az alapvető történelmi szakkönyvek és a historia domus adatait is (igaz, hivatkozás nélkül), ezáltal a népéleti fejezetek realisabb történelmi keretet kapnak. A falu társadalmi életébe a piac, a vásár, helyi búcsúk és a búcsújárás leírása révén pillanthatunk be. A házépítés, a házberendezés, a táplálkozás, a kenyérsütés és a viselet leírása a földeákiak anyagi kultúráját szemlélteti. Külön fejezet foglalkozik a falu gazdálkodásával. A leírásban szerencsésen ötvöződnek az állattartásra vonatkozó 18–19. századi apró levéltári adatok az aratás élményszerű leírásával s az egykori napzárások, részesmunkások visszaemlékezéseivel.

A naptári év szokásai és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások rövid fejezetét a szerző édesanyja emlékei alapján írta meg. A bemutatott szokások néhány mozzanatukban még ma is őrzik a szegedi szokáshagyomány jellegzetességeinek emlékét, pl. a pünkösdlést és a szentiváni tűzgyújtást. A kötetet hiedelem-történetek, eredetmondák, szokások, közmondások, igaztörténetek zárják.

A kis könyv a néprajzi tárgyú honismereti irodalom egyik új termése, amely szakmai és társadalmi célokat egyformán jól szolgál. A kiadást a földeáki Egyetértés tsz. anyagi támogatásával a makói József Attila Múzeum vállalta. A sajtó alá rendezés munkáját Halmágyi Pál végezte.

Felföldi László

Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői.

Kiadja a Református Zsinati Iroda sajtóosztálya. Budapest, 1983. 163 l.

Ismeretes, hogy a kálvini irányú reformált egyházak mennyire nem adtak teret a vallás és a művészet együttes megnyilvánulásának. A XVI. században még általános a szigor, mely egyaránt elvetette a templomi muzsikát, képzőművészeti alkotást, bármiféle díszítést; később oldódni kezdett. Ennek egyik jele a református templomok központi tárgyát képező úrasztalára úrvacsoraosztáskor használt terítők díszítése. Takács Béla könyvének bevezetőjéből megtudható, milyen későn, csak az 1930-as években irányult rá igazán a figyelem ezeknek a terítőknek nagy művészettörténelmi értékére. Ma Magyarországon többségüket múzeumok, főleg egyházi gyűjtemények őrzik. Takács tanulmánya az utóbbiak anyagát ismerteti, ezúttal először külön könyvalakban és összegző igénnyel. Az egyes fejezetek részint anyagok és hímzéstechnikák (színes selyemmel hímzett terítők, skófiomos terítők, rece- és csipkemunkák, nyomtatott és festett teri-

tők), részint eredet (török, népi) szerint mutatják be az anyagot. A leírásokat a szerző levéltári adatok, elsősorban korabeli egyházi leltárak idézésével kíséri. Ezekből és a terítők felirataiból kiderül, hogy többségük patrónus nemescsaládok nőtagjainak kezemunkája, és a művészettörténetben az úríhímzés körébe tartozik. A kereskedelmi forgalomból származó, eredetileg világi célra készített darabok is többnyire adományként kerültek az egyházak birtokába. A kötet a legkorábbi, XVI. századi emlékektől napjainkig követi az úrasztali kendők történetét és stílusváltozásait. Megállapítja, hogy a múlt század elejétől a művészi kivitelezés foka jelentősen esett. Foglalkozik az újabb korban parasztok által adományozott népi eredetű darabokkal is. Az adományozás szokása nyilvánvalóan követte a valamikori nemesi előképet, ahogyan az úríhímzést is a magyar népi hímzések egyik eredőjeként és ihletőjeként tartják számon a kutatásban. Mivel még számos értékes terítő ma is egyházközségi tulajdonban, sőt használatban van, a szerző foglalkozik ezek kezelésével, óvásával, kímélés céljából újabbakra való kicserélésével is. A könyvet hetvenhét színes és fekete-fehér fénykép, valamint rajz illusztrálja, rövid német és angol nyelvű összefoglaló kíséri.

Kósa László

Tánc kutatás és tánc hagyomány a Dél-Dunántúlon.

Szerkesztette: Bodai József. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1981. 193 l. (Néptáncosok könyvtára)

A kötet hat szerző: Andrásfalvy Bertalan, Lányi Ágoston, Martin György, Olsvai Imre, Pesovár Ernő és Pesovár Ferenc munkája. A szerzők könyvüket sorozatindítónak szánták, amely mintapéldául szolgál majd a különböző tájegységek tánc kutatásának eddigi eredményeit és további feladatait bemutató későbbi köteteknek.

Andrásfalvy Bertalan az első fejezetben a baranya megyei tánc hagyományokról számol be. Hosszan idézi a kevésbé hozzáférhető múlt századi és e század eleji néprajzi források táncos részleteit (Haas Mihály, Váradi Ferenc, Kiss Géza munkáit), majd ismerteti az 1950-es évek óta folyó rendszeres néptánc kutatás eredményeit. Tétélesen felsorolja az országos gyűjteményekben, főleg az MTA Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumában található mozgófilm-, fotó-, hangzó- és szöveges anyagokat. A felsorolást térkép teszi szemléletessé, amelyről leolvasható, hogy a megye keleti részén sok jól ismert kutatópont van, azonban a középső, déli és nyugati felén csak szórva nyosan készültek szöveges, felderítő gyűjtések. Az ismertetést az elkövetkező feladatok felsorolása zárja.

Hasonló módszert követ Martin György Tolna megye, Pesovár Ferenc Somogy megye és Pesovár Ernő Zala megye tánc kutatásának bemutatásakor.

Martin György megállapítása szerint Tolna megye tánc képeinek legfontosabb színeit a Sárköz–Duna menti dialektus, a Kapos–Koppány vidéke és a bukovinai székelység tánc hagyománya adja. Tovább színezi a képet a Tolna megyei németiség, a cigány és délszláv szórványok, valamint a második világháború után kis számban települt csalólóközi, Garam menti és békési telepések tánc kultúrája. A további gyűjtőfeladatok között fontosnak ítéli Martin György a régi eszközös pásztortáncok maradványainak

gyűjtését, valamint a pásztorság és a volt uradalmi cselédség táncéltre vonatkozó emlékanyagának kiteljesítését.

Pesovár Ferenc Somogy megye táncagyományáról írva megállapítja, hogy e területen a magyar néptáncművelés legrégebbi vonásai őrződtek meg. Ennek köszönhető, hogy az 1945 utáni néptáncművelés egyik első feladatául tűzte ki e vidék táncművelésének monografikus föltérképezését és közreadását. Az 1954-ben megjelent *Somogyi táncok* föltárta a vidék táncművelésének alapvonásait, de nem tette fölöslegessé a további föltáró munkát.

Délnyugat-Dunántúl, s ezen belül Zala megye paraszti táncélete a második világháborút követő intenzívebb kutatási periódus kezdetén már a polgárosodás olyan stádiumában volt, melyben a hagyományos táncművelés gerincét alkotó tánc típusoknak csak az emléke élt – írja Pesovár Ernő. Így a gyűjtés jórészt csak töredékes adalékokkal s a visszaemlékezések alapján kirajzolódó elmosódott képpel járulhatott hozzá a kutatás célkitűzéséhez. A további feladatokat is ez a helyzet határozza meg.

A kötet második nagy fejezetében a szerzők összefoglalják a Dél-Dunántúl táncművelésének alaptípusait alkotó táncok (a leánykörtáncok, a kanásztánc, ugrós, a verbunk, a csárdás és a dramatikus táncok) kutatási eredményeit. A leánykörtáncokat és a verbunkokat Martin György, a kanásztáncokat Pesovár Ferenc, a csárdást és a dramatikus táncokat Pesovár Ernő mutatja be.

A kötet harmadik fő fejezete a tánc- és tánczenei gyűjtés módszereivel ismerteti meg az olvasót, részben leíró módon, részben pedig gyűjtőkérdőívek bemutatásával. Olsvai Imre a Dél-dunántúli népzene gyűjtés lehetőségei és feladatai című fejezetben alapos részletességgel fejti ki módszertani tapasztalatait. Véleménye szerint a Dél-Dunántúl viszonylag jól föltárt terület a magyar népzene kutatásában. Többé-kevésbé kirajzolódottak dallamvilágának, hangszerkultúrájának, énekes-zenés népszokásainak alaptípusai és a dallamok ritmikai, hangnemi előadási sajátosságai. Emellett azonban csak hézagosan ismerjük az egyes dallamtípusok földrajzi elterjedését, a dallam és szöveg, dallam és tánc, dallam és szokás árnyaltabb összefüggéseit. Föltáratlanok még a dallamok öröklődési, terjedési törvényszerűségei, és általában elhanyagolt téma a népzene „élettana”, társadalmi funkciója. Az apró részletekre kiterjedő gyűjtési tanácsokat Olsvai Imre egy 108 dallamból álló dallamkérdőívvel egészítette ki.

Ezután Pesovár Ferenc hasonlóan alapos gyűjtési útmutatója következik, amelyben a tánc hagyományozódásának, alkalmainak általános ismertetése mellett fölhívja a figyelmet a legfontosabb dél-dunántúli sajátosságokra is. A harmadik fejezetet Martin György írása zárja, A néptáncok rögzítése és lejegyzése címmel. A táncrögzítés a legnagyobb körütekintést, szervezőmunkát, technikai jártasságot, elméleti és gyakorlati ismereteket igénylő feladat. Ehhez nyújt a szerző lényegre törő elméleti és gyakorlati útmutatást. A kötet végén Lányi Ágoston 113 motívumból álló motívumtára részben Martin György írásához, részben a kötet tematikus fejezeteihez szolgál illusztrációul.

A tartalmas tanulmánykötetet a benne rejlő néprajzi tanulságok és módszertani tapasztalatok hasznossá teszik nemcsak a néptánc- hanem az egész folklórkutatás számára is.

Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978.

Főszerkesztő: Bartha Tibor és Makkai László. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Barcza József. Kiadja: a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya. Budapest, 1983. 662 l. (Studia et acta ecclesiastica. Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négy száz éves jubileum alkalmából V.)

Ismert dolog, hogy a magyarországi reformátusság a hívek számarányánál jóval jelentősebb szerepet játszott a magyar művelődés történetében. Ennek megfelelően érdemel figyelmet az egyház fennállásának négy száz éves évfordulója alkalmából megjelentetni kezdett, s a mostani kötettel utolsó darabjához ért egyháztörténeti tanulmány-sorozat.

Magáról a kötetről igen nehéz rövid és egységes értékelést adni. Nemcsak nagy terjedelme és huszonkilenc szerzője miatt, hanem a Magyarországi Református Egyházat éppen a tárgyalt korban érő döntő, nemegyszer sokkoló hatások miatt is. Az adott történelmi időszakban két ízben vesztette el alapvető történelmi bázisát. 1849 után a középnemességet, a termelőszövetkezetek megalakulásával pedig a birtokos parasztságot. A trianoni békeszerződés következtében a magyar reformátusok egyharmada került Magyarország határain kívülre. Mindezekhez hozzá kell tennünk, hogy az általános szekularizációs hullám, mely a felvilágosodással indult, a múlt század közepén érte el a protestáns tömegeket. Így a református egyház története szinte mindvégig a védekezés, a társadalmi helyzet megerősítésének jegyében zajlott, ami egyébként – bár más körülmények között – Európa-szerte általánosnak mondható jelenség, felekezetekre való különbség nélkül.

A protestáns egyháztörténet az adott korszakról viszonylag kevésszer nyilatkozott, inkább a reformáció és az ellenreformáció foglalkoztatta, ezért ebben a kötetben többnyire egy-egy tárgy első összefoglaló eseménytörténetét vagy értékelését olvashatjuk. Az úttörés feladata – természetszerűleg – nem könnyítette a szerzők dolgát. Noha eleve nem törekedtek teljességre, bizonyára ezzel magyarázható, hogy egy mégis teljesebb sikeredett kereten belül korszakonként és szerzőnként egyetlen kidolgozással találkozunk. Hátráltatott a források föltáratlansága is, ami különösen az 1945 utáni évekre érvényes. Nem hallgat a kötet az állam és az egyház kapcsolatát zavaró tényezőkről sem (pl. az 1956-i eseményekről), mégis kevés újat lehet megtudni ebben a kérdéskörben. A legújabbkori egyházi életről pedig a legkevésbé problematikus oldal (pl. a teológiai gondolkodás) kerül előtérbe.

Az, hogy a kapitalizmuskori és a legújabbkori, a szocialista társadalmi viszonyok közötti egyház képeket egyetlen folyamatban való megrajzolását vállalta a szerzői munkaközösség, több ellentmondásra hívta föl a figyelmet. A protestánsoknak a római katolicizmus primátusával, óriási anyagi fölényével szemben az 1868-i vallási törvény sem hozta meg a teljes egyenjogúságot, de megadta a lehetőséget, hogy beilleszkedjenek az új, alakuló polgári társadalomba. Ennek két fontos szála volt: összefonódni az államhatalommal, ami korábban hiányzott; modernizálni az egyház teljes belső életét. 1945-ig mindez jórészt lezajlott, de a történelmi változások sok mindenben nem igazolták az irányvételt és a tájékozódást. (Igaz, ebben jelentős arányban egyházon kívüli okok is közrejátszottak.) A történelmi visszatekintés alapvetően kritikus. Bírálattát

igyekszik teológiai is megalapozni. De azt is meg kell jegyezni, hogy a két háború közötti évtizedekre nézvést a kötet szemlélete sokkalta differenciáltabb, mint néhány korábbi, egyházi szerző tollából származó cikk és tanulmány hangneme. Erre a legjobb példa Ravasz László alakjának összetett bemutatása. A legújabb kor rajza – nyilvánvalóan a közelség- és egyéb gátló tényezők miatt – jóval problémamentesebb, mint az előző időszakoké. Szemléletét átjárja a historizálás, ami elsősorban a hagyományok rendíthetetlen őrzését, az azokra való építkezést hangsúlyozza, és mindig kiemeli az egyház és a reformátusság – már említett – nagy múltbeli kulturális és politikai szerepét. Különös, hogy ez a historizáló attitűd éppen nagyrészt a bírált polgári korszakban alakult ki, a visszapillantás pedig – talán érthető, miért – nem bírálja ezt a rendkívülien fontos mozzanatot, folyamatot.

Mindezek az ellentmondások jellemzik az egyház és a társadalom kapcsolatával, valamint a művészetekhez és a tudományokhoz fűződő kapcsolattal foglalkozó fejezeteket. Az utóbbiakról el kell mondanunk, hogy teljességgel formálisak, mert jórészt csupán felsorolják a tényeket. Pl. kik azok az írók, akik református lelkészeket szerepeltetnek írásaikban, vagy kik azok a tudósok, akik lelkészi családból származtak, református középiskolába jártak. A szerzők meg sem próbálkoznak a legegyszerűbb tanulságok levonásával sem.

De nem mindegyiküket jellemzi ez az eljárás. Gazdag tartalmú fejezeteket olvashatunk az iskolaügyről, a sajtóról, az egyházi egyesületekről. A teológiai irányzatokat elemzők pedig rámutatnak a korabeli nyugat-európai gondolkodással összekötő szálakra, amit esetleg más vonatkozásban a kötet elmulaszt. Ugyanígy szívesen olvastunk volna a polgáriasodás és a magyar reformátusság lényegi kapcsolatáról, még akkor is, ha negatívumokról lehetett volna számot adni. Hiszen a genfi irányú reformáció Európaszerte a polgárság legaktívabb csoportjait és rétegeit nyerte meg – mint az köztudott –, Magyarországon viszont egy nemesi-paraszti egyházat hozott létre. Ha a Magyarországi Református Egyháznak mindig van egyéni jellege, mint ahogyan van is, leginkább ennek az ellentmondásnak az elemzéséből lehet megrajzolni és megmagyarázni.

Még így is, és a bíráló megjegyzésekkel együtt azt kell mondanunk, hogy a gazdag anyag, de legalább egy része megérdemelné, hogy világnyelven is olvasható legyen. Tárnya valóban olyan hungarológiai tárgy, mely az európai műveltségtörténetben egyedülálló szint képvisel.

Kósa László

Tóth Ferenc: Egy makói hagymáscsalád életútja.

Makó, 1982. 95 l. (A Makói Múzeum Füzetek 26.)

A könyv egy makói család mikrovilágát mutatja be a 18. század elejétől máig – sokszínű forrásanyag alapján. A szerző jó lehetőséget kínál ahhoz, hogy fölfedezzük az egyediben az általánost, egy család történetében Makó három évszázados újabb történetének jellemző vonásait.

A Diós család a makói törzsökös családok egyike. Első, névről is ismert tagja

Diós István Makón élte át 1686-ban a város török általi fölperzselését. Az újjáépítés után a legtekintélyesebb gazdák közé tartozott. Ettől kezdve a szerző 10 generáción át követi a család történetét, módszeresen beágyazva azt a város ismert gazdaság- és társadalomtörténetének eseményeibe. Forrásai az egyházi anyakönyvek, családi iratok, levéltári dokumentumok és a családi visszaemlékezések, amelyek a szerencsés adottságok folytán aránylag bőven álltak rendelkezésére. A végrendeletek, móringlevek, a II. József kori kataszteri fölvétel, az 1781. évi makói tűzvész kárjegyzéke, a különféle rovatos összeírások, a 19. század eleji városi ún. Mindennapi jegyzőkönyvek, az abszolutizmus időszakában készült útilevek jegyzőkönyve mind jól használható forrásnak bizonyultak egy ilyen jellegű történeti munka megírásához. A szerző véleménye szerint a Diós család története a gazdag telkes-jobbágy őskortól az elszegényedett zsellér dédnagyapáktól a vagyonosodó hagymás nagyapákon, apákon át máig jól példázza Makó egykori „tündöklését”, megtorpanásait és újabb fölemelkedését. A „hagymások főutcáján” az Aradi utcán (ma Vöröshadsereg útja 94.) levő családi ház története is tükrözi a város parasztpolgári fejlődését, s a föltörekvő hagymakertész életmódját. A Diós-ház hitelesen rekonstruált változata ma az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban a makói népelet múzeumi bemutatására szolgál. A rekonstrukció körülményeiről számos érdekes adalékot tudhatunk meg az írásból.

A kötet egyik legérdekesebb dokumentuma a függelékben közölt paraszti visszaemlékezés, az 1976-ban elhunyt Diós Sándor írása. A közel 50 oldalas emlékirat az 1860-as évektől kezdve örökíti meg a család s vele együtt a makói hagymás famíliák krónikáját. Az élő beszéd elevenségével és szemléletességével megírt visszaemlékezés emléket állít a hagymások gazdasági és társadalmi küzdelmeinek, sajátos életmódjának.

Felföldi László

Tőke István: Mosolygó Tisza mente.

Zentai, Zenta környéki élcek, népi anekdoták. Szeli István előszavával. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 295 l.

Noha az anekdotának nevezett csattanós történet mondása néhány évtizede még elvlaszthatatlanul hozzátartozott a magyar társadalom nagy részének társasági és nyelvi kultúrájához, inkább országos gyűjtőkörű gyűjtemények láttak napvilágot, egy-egy helység vagy kisebb vidék anekdotakincsét közreadó könyvek, székelyföldiek kivételével, szinte alig. Tőke István zentai tanár mintegy harmincöt esztendőn át jegyezte az anekdotikus történeteket, több mint félezerből válogatta könyvének anyagát, melynek megjelenése előtt nem sokkal elhunyt. Nem folklorisztikai szakmunkát tett az asztalra, erre az előszó írója, Szeli István, és ő maga a „beköszöntő”-ben nyomatékosan figyelmeztet. Tőke „műkedvelő”-nek mondja magát, nem néprajzkutatónak. Ezt az önjellemzést bátran elfogadhatja tőle az olvasó a szó kellemetlen melléközöngéi nélkül. Tőke Istvánnak egyetlen célja volt: megmenteni egy, az életstílus átalakulásával veszendőbe menő hagyományt. Mivel nem vállalta, nem is várhatjuk, hogy a könyv műfaji kérdéseket vet föl vagy műfajilag egységes anyagot ad közre. Bőven olvasható benne olyan szöveg, mely nehezen lenne belehelyezhető a folklorisztika kategorikus anekdota-

fogalmába. Tőke egy alföldi kisváros társadalmáról is képet akar nyújtani. Nem vitatható, hogy a zentai és Zenta környéki mikrotársadalomról sokat megtudhat az olvasó, mentális, viselkedési formák, szokások sora bontakozik ki a könyv lapjairól, de kétségtelen, hogy az effajta történetekhez nagyon erősen tapad az előadás hangulati eleme, az előadó gesztusa; az épp jelenlevő társaság, s az is, hogy a beszédösszefüggésben általában valakire alkalmazva hangzik, hangzott el az anekdota. Ezt a környezetet a könyv nem tudja biztosítani, vagy visszaadni. Mivel pedig ma az uralkodó vicc a maga rövid és éles megfogalmazásával a terjengős és „szelídebb természetű” anekdotát háttérbe szorította, némelyik történet erőltetettnek, mesterkéltnak hat. Tőke István jó stilisztája volt, sokat átmentett a zentai népnyelv — ami ezúttal nemcsak a szűkebben vett parasztság nyelvét, hanem szinte az egész városét jelenti — színes, eleven, gazdag hagyományából. Így valóban a helyre és a vidékre jellemző szóbeliségnek sikerült „emlékművet” állítania.

K. L.

Ujváry Zoltán: Játék és maszk I–III.
Debrecen, 1983. 360, 356, 342 l.

„Célom az, hogy áttekintést nyújtsak a színjátékszerű dramatikus szokásokról, a rendkívül változatos maszkos és nem maszkos jelenetekről. Voltaképpen olyan gyűjtemény ez, amely elsőként tesz kísérletet az egész magyar nyelvterületre kiterjedően a dramatikus népi játékok anyagának összefoglaló és rendszerező bemutatására”. — írja a szerző a háromkötetes munka előszavában. Hozzáteszi, hogy sok a fehér folt, s különösen a Dunántúlon még intenzívebb kutatást igényelne ez a téma. Iránymutató példaként hivatkozik Dömötör Tekla és Kardos Tibor munkásságára.

Az I. kötetben a jelesnap alakoskodó szokások közül tudatosan hagyta el azokat, amelyekről már alaposabb feldolgozások születtek, hogy az eddig kevésbé ismert, illetve kutatott szokásokról szólhasson. Így pl. a Luca maszkok és a fehérleples alakoskodók esetében rámutat arra, hogy sokkal nagyobb területen ismertek, mint ahogy azt korábbi adatok mutatták. Megállapítja azt is, hogy párhuzamos fejlődésről lehet szó, nem pedig interetnikus kapcsolatokról. Elfogadja Niko Kuret véleményét, aki szerint az antik világot túlélő tradíció a középkor folyamán szent Luca alakját is magába olvasztotta. A téli ünnepkör zajkeltő felvonulásai közül jellegzetes példaként mutatja be a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulást egy 1867-es és a száz évvel későbbi 1967-es gyűjtés alapján. A kötet összegző fejezetében megállapítja, hogy a magyar hagyományban a zajkeltő szokások elsősorban a pásztorság hagyománykörébe tartoztak. A farsangi hagyományban az individuális bőség- és termésvarázsló cselekedetek mellett nagy jelentőségűek voltak a nyilvános, közös alakoskodó játékok. Ez utóbbiak közül a felvonulás, alakoskodó játékokról éppúgy szemléletes képet ad könyvében, mint a farsangi, színjátékszerű alakoskodó játékokról. A magyar farsangi hagyományban, akárcsak az európaiban, olyan jellegzetes színjátékszerű hagyományok vannak, mint a téltemetés, a halottas jelenetek, a bírászkodási jelenetek, a trefás kivégző játékok, a tuskóhúzás vagy az állakodalom. Az első kötet egyik legterjedelmesebb fejezete a kecskemaszkra, illetve

a kecskemaszkos alakoskodásra vonatkozik. A szerző szerint a magyar kecskealakoskodás nem hozható párhuzamba a román turkajárással. A kecskével kapcsolatos kultusz mélyen visszanyúlik az antik kultúrába, az agrárkultuszba, az ősök kultuszába, a kecskealakú szellemiények világába. Megállapításait részletes alaki és terminológiai vizsgálattal támasztja alá. Ujváry Zoltán kutatásai a magyar lómaszkra és lóalakoskodásra vonatkozóan is gazdag anyagot tárnak fel. A medvealakoskodással kapcsolatosan megállapítja: „További elemző vizsgálatra van szükség, mind a funkciót, mind az eredetet, mind az átadást-átvételt illetően. Lehetséges azonban, hogy a medvealakoskodás múltja a magyar népi kultúra megoldatlan rejtélye marad”.

A II. kötet a lakodalmi játékokkal és maszkokkal foglalkozik. E játékokat két csoportra osztja, annak megfelelően, hogy a lakodalom vendégei, vagy a „hívatlanok” adták-e elő. A hívatlanok többnyire pantomim-jellegű néma jeleneteket mutattak be, mert az volt a lényeg, hogy ne ismerjék fel őket. A lakodalom vendégei általában maszk nélküli szöveges játékokkal szórakoztatták a vendégeket. Az „álmenyasszony” szereplését a kutatás idáig a lakodalmi szertartás részeként kezelte, a szerző azonban önálló dramatikus játékként vizsgálja. A szöveges, párbeszédű jelenetek, a lakodalom hangulatához illeszkedő megszervezett tréfák, rögtönzések, szórakoztató műfajok (travesztiák, kánai menyegző stb.) mellett néhány kötött szövegű dramatikus játékra is bukkant. Feltételezi, hogy népi verselők alkotásai vagy irodalmi hatásra kerültek ide. Némelyik még társadalmi konfliktust is tükröz, mint pl. a pásztor és a gazda vagy a szegénylegény és a pandúr szembenállására épülő dramatikus játék. A lakodalmi rítus velejárója az obszcenitás, így nem véletlen, hogy kedveltek voltak az erre módot, lehetőséget adó esküvői és temetési paródiák. A szórakoztatást szolgálták a lakodalomban a mesterségeket, foglalkozásokat megjelenítő jelenetek, genre figurák és az állatalakoskodások is. Kedvelt játék volt a „kakasütés” és a „rabvágás” is. A szerző felhívja a figyelmet a lakodalmi és a farsangi szokások összefüggésére, melynek egyik okát abban látja, hogy lakodalmak főleg farsang idején voltak.

A III. kötet a különböző munka- illetve munkavégző alkalmakkor bemutatott játékokat és maszkokat elemzi. A népi színjátszás egyik legfontosabb színtere volt a fonó, ahol a kalendáriumi maszkos alakoskodók is megjelentek. A fonó adott helyet a temetési és esküvői paródiákhoz, teriomorf maszkos jelenetek előadásához; foglalkozást és genre figurákat bemutató alakoskodó, színjátékszerű szokások előadására kerülhetett sor a tollfosztó, az aratás, a szüret és a disznótor alkalmával. A szüreti játékok közül a szerző a tokajhegyaljaival foglalkozik részletesebben, valamint két elemének az eredetkérdésével. A kötet utolsó fejezete a halottvirrasztás alkalmával sorrakertülő játékokról szól. Megállapítja: „A kultuszban gyökerező maszkos antropomorf vagy teriomorf megjelenítésű cselekmény egykori rítus funkciójának az elvesztése után a játék szférájába kerül és minél jobban eltávolodik a hajdani képzettől, annál inkább a paródia, a komédia fogalma lesz rá a jellemző. Ezt a tanulságot nyújtják számunkra a halottasházi játékok is”.

Ujváry Zoltán ismert munkamódszerének megfelelően ebben a munkájában is hatalmas nemzetközi összehasonlító anyaggal dolgozik, természetesen azokon a pontokon, ahol erre lehetősége nyílik. Mindhárom kötetet gazdag képanyag illusztrálja. Az egyes kötetek összegző fejezettel, német és szlovák nyelvű rezümével zárulnak. A tartalommutató német, szlovák, angol, francia, román és természetesen magyar nyelven

teszi hozzáférhetővé a kötetekben való eligazodást. Tárgy-, szó- és helynévmutató segíti ezenkívül a tájékozódást.

Ujváry Zoltán háromkötetes munkája hézagpótló, ugyanakkor további munkára is serkent: az általa feltárt fehér foltok eltüntetésére. A szerző ígéretet tesz a IV. kötetre, melyben a játékok és a maszkok típusairól, rendezéséről, színtérről, közönségről stb. valamint a kutatástörténetről és maszkteóriákról ír.

Tátrai Zsuzsanna

Varga Marianna: Régi turai hímzések.

Hímzéssel díszített textilek. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1983. 104 l., 14 tábla.

A népművészetükről (viselet, hímzések) nevezetes Galga menti községek közül a néprajzi irodalomban Tura a legismertebb. Több kisebb-nagyobb cikk és tanulmány jelent meg néphagyományairól. Maga Varga Marianna sem először ír és ad ki anyagot a turai hímzett textilekről. A mostani album megjelenését a hímző szakkörök megújuló igényei és a turai hímzések legújabbkori változásainak rögzítése indokolják. A tényleges anyagközlést a község történetével és a viselet kialakulásával foglalkozó fejezetek előzik meg. Ezekből jól lehet követni, hogy századunk elejétől milyen nevezetes változások alakították a viseletet és a díszítőművészetet (pl. a vasutas pálya tömeges vonzása, a Gyöngyösbokrétás együttes megalakulása). Tura mégis azok közé a magyarországi települések közé tartozik, amelyek szinte napjainkig megtartották a hagyományos, színes ünnepi viseletet. A bevezető részek után a hímzéssel díszített textileket darabonként mutatja be a szerző (nyakba, fejre, kézbe való kendők). Külön fejezetek szólnak a fehér és a színes hímzésekről, a helyi hímzéskultúra régebbi és újabb rétegeiről. Végül a már népi iparművészetnek minősülő mai turai kézimunkákról is szó esik. Minthogy a kiadvány gyakorlati célokat szolgál, nagyobb részét a hatvan hímzésrajz és azok leírása foglalta el. Ezeket kilenc különálló színes tábla követi.

K. L.

Vargyas Lajos: Hungarian Ballads and the European Ballad Tradition. I–II.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 303, 960 l.

A nagy visszhangot keltett, egyedülálló, úttörő munka sok évi késedelemmel az elmúlt évben végre angol nyelven is megjelent. A fordítás az 1976-ban, a Zeneműkiadó által megjelentetett *A magyar népballada és Európa* című mű angol nyelvű kiadása. Vargyas Lajos életmű-jelentőségű könyve (mely a sokoldalú tudósnek csak egyik érdeklődési területén, a balladakutatásban elért eredményeit tárja elénk) a külföld számára éppúgy hordoz fontos, új mondanivalót, mint nekünk, magyaroknak. „...a magyar balladaanyag bekapcsolása a nemzetközi kutatásba új oldalról fogja megvilágítani

az európai ballada számos kérdését, és kiegészíti képünket földrészünk népeinek e jelentős alkotásáról.” – mondja a bevezető.

Az angol fordítás a magyar kiadástól csak apró szerkesztésbeli változtatással tér el: A magyar balladatudatás történetének vázlata c. fejezet, mely a magyar II. kötet függelék részében szerepelt, az angolban átkerült a teoretikus kérdéseket tárgyaló I. kötetbe. A könyv felépítése egyébként változatlan, az I., általános, összefoglaló kötetet a vaskos részletező, anyagbemutató kötet követi.

A II. kötetet az I. mellékleteként kell tanulmányoznunk, mint példatárt egy tanulmány mellett, de önmagában is használható, nagyon bő tudományos jegyzetanyaggal és elemző tanulmányokkal ellátott balladagyűjteményként. Ez a gyűjtemény a teljes magyar balladakincsét bemutatja, típusonként (134 típus), válogatott variánsokkal, eltérésekkel és a területi elterjedés jelzésével. Ezenkívül a más balladákvaló szövegkapcsolatokat, a főszövegben közölt dallamokon kívül előforduló dallamokat és az idegen nyelvű párhuzamokat is közli minden alkalommal. A típusonként tagoló részek az irodalom megjelölésével és lényegi kivonatolásával végződnek. A könyv végén álló két összefoglalás szorosan az anyaghoz kapcsolódik: A magyar ballada konfliktushelyzetei és témái és Jelenetek, szereplők, fogalmazási részletek a magyar balladákban. A magyar kiadás utolsó lapjain található típus és betűrend szerinti mutatók az angolban nem szerepelnek, az I. kötet elejére helyezett részletes tartalomjegyzék a típusok címmegjelölésével azonban eligazítja az olvasót. A főszövegben közölt dallam vagy dallamok alatt az 1. versszak mindig magyar nyelven található, ez ízelítőt ad az eredeti hangzásból, a nem versszerű fordítás ugyanis a szöveg és dallam kapcsolatáról semmit nem árul el. Az olvasó sajnos a nyelv által nyújtott élményben nem részesülhet, különösen olyankor, amikor az emelkedett és szokatlan fordulatokkal tűzdelt, vagy amikor például alliterációval él, mert a fordítás csak kivételes esetekben képes tolmácsolni az eredeti alkotás hangját. Az I. kötetből szükségszerűen kimaradtak azok a példák, amelyekeken éppen ezeket a jellegzetességeket tárgyalja a szerző.

Az I. kötet, az összefoglaló tanulmány fejezetcímeit sorra véve képet kaphatunk arról, milyen kérdéseket vet fel a balladaanyag. Az első címe A ballada helye a népi és irodalmi műfajok között, ebben Vargyas Lajos a balladát elhatárolja a rokon műfajoktól, legrészletesebben a hősi ének és a ballada sajátosságainak összehasonlításával, a két műfaj elkülönítésével foglalkozik, egyben meghatározza a műfaj stílusjegyeit. A második fejezet: Az összehasonlítás módszere az eredet megállapításának, a 'tipológiai' és 'genetikus' egyezés kategóriák jelentésének, az átvétel fogalmának tisztázását, és egyéb jelenségek tárgyalásán kívül az összehasonlító kutatás szerepének és hatókörének bemutatását nyújtja. A harmadik fejezetben, A magyar balladák időrendi csoportjaiban a magyar balladakincsnek a franciával való rokonsága alapján történő besorolása található. Itt fejt ki Vargyas Lajos a ballada műfaji eredetéről, a nagyarányú francia hatásról szóló elméletét, amelyet a következő fejezetben történeti dokumentumokkal magyaráz és támaszt alá: Adatok francia telepésekre a középkori Magyarországon. A terjedés útvonalai és központja c. fejezet a csoportosan kirajzolódó képet általános európai szempontból veti vizsgálat alá, sorra véve a francia–olasz, francia–ibériai népek, francia–görög, francia–angol, francia–német és francia–dán (skandináv) balladakincsben kimutatható kapcsolatokat, mindvégig figyelemmel kísérve a történeti eseményeket, a középkor végének műveltségi viszonyait. A Mikor, miért alakult ki a bal-

lada? c. fejezet a műfaj kibontakozását és virágzását a XIII–XIV. sz. fordulójá–középkor vége időkorlátok közé helyezi, és az európai parasztság életében az időben bekövetkezett változással magyarázza a műfaj létrejöttének szükségességét. A következő három fejezet – A 'főúri eredet' és a dán balladák tanúságtétele, A dán balladák csoportjai műfaji jelleg szerint és a Paraszti-közösségi alkotás – a ballada paraszti, közösségi jellegét és eredetét tárgyalja, a balladakutatók nagy részének álláspontjával ellentétesen, akik a műfajt főúri, irodalmi eredetűnek tartják. A szerző megrostálja a neves dán gyűjteményt, különválasztja a nem balladai darabokat, s ezzel erős kétségeket támaszt az ezen gyűjteményen alapuló elméletekkel kapcsolatban. A 10. fejezet táblázat, A régi magyar balladák szövegösszefüggéseit mutatja be, a közös téma, illetve téma-rokonság, közös alapgondolat, szövegtömbök, motívumok, formulák szintjén, s vázolja a balladák felépítését. Az angol nyelvű kiadás ezen a ponton a magyarhoz képest többet nyújt azzal, hogy a felépítést jellemző betűk jelentését, feloldását a táblázat után megadja, s formai instrukcióval is szolgál, amennyiben a strófaismétlő balladákat megjelöli. A műfaj utóéletével foglalkozik a következő fejezet. A balladastílus jellemzőit, az elterjedés, fennmaradás erősségét vizsgálja először magyar nyelvterületen, majd Európa 'legfontosabb balladatájain' (francia, dán, angol, német, olasz, szláv, román) a Balladaterületek, balladastílusok c. részben. A francia balladatípusokat külön fejezet sorolja fel. A könyv különlegesen érdekes fejezete a Dallam és tánc című összefoglalás, mely más összefüggésekbe is helyezi a balladát. Ebben Vargyas Lajos sorra veszi azokat a dallamtípusokat és dallamokat, amelyeket erősebb szálak fűznek a balladaműfajhoz, majd ezeket a kapcsolódás minősége szerint csoportosítja. Szól az egyházi népdalokról, középkori vagy későbbi egyházi zene, a világi műdalok szerepéről is. A ballada dallamanyagának vizsgálatát az ellenkező kiindulású számbavétel követi: azoknak a balladatípusoknak a vizsgálata, amelyeknek jellemző dallama vagy dallamai vannak, majd a vegyes zenei anyagot hordozó típusoké. A tánc és a ballada kapcsolatának vizsgálatából levont legfontosabb tanulság az, hogy a tánc említése a balladaszövegekben mindig énekelt körtáncrel vonatkozik, ami a ballada középkori eredetének elméletét támasztja alá. Az összefoglaló jellegű I. kötetet A ballada és a mai ember c. fejezet és az említett A magyar balladakutatás történetének vázlata, majd a felhasznált művek jegyzéke zárja.

A szöveget helyenként magyarázó térképek és a 3. balladatípus elemzését képek egészítik ki. Az angol nyelvű könyvhöz mellékletként egy térkép tartozik, amely az 1919 előtti Magyarország megyéit és dialektusterületeit ábrázolja.

Rudasné Bajcsay Márta

Le vinaigre et le fiel. La vie d'une paysanne hongroise par Margit Gari.

Mémoires recueillis et présentés par Edith Fél, avec la collaboration de Tamás Hofer. Traduit du hongrois par László Pődör et Anne-Marie de Backer. Coédition Librairie Plon—Corvina, Paris—Budapest, 1983. 458, 61., 32 t.

Páratlan hitelességgel és kifejezőkészséggel mondja el az életét egy matyó asszony, Gari Margit. A visszaemlékezések gyűjtését, rendszerezését végző Fél Edit kapcsolata Mezőkövesddel s a matyó parasztsággal 1952-re nyúlik vissza, amikor egy néprajzi munkacsoport a város és a környező falvak tanulmányozásába kezdett. Őt első sorban a paraszti gazdaság, családszervezet érdekelt, ám ugyanakkor felfigyelt a paraszti erkölcs, világkép körébe sorolható jelenségekre is. Ez idő tájt ismerkedett meg Gari Margittal, aki a budapesti Néprajzi Múzeum viseletkiállításának matyó öltözékeit segített elrendezni, s már ekkor számos anekdotát, személyes jellegű történetet mondott el Fél Editnek.

A könyv anyagának tudatos és rendszeres gyűjtése 1970 áprilisában indult meg, s 1972 januárjáig, a gyűjtés lezárásáig ötvennégy találkozássra, beszélgetésre került sor.

Gari Margit Mezőkövesden született egy földnélküli szegény parasztcsalád tizedik s egyben utolsó gyermekeként. Tizenegy éves korától rendszeresen eljárt summás munkára az ország legkülönbözőbb részeibe. Élete nehézségein mindenkor a hite segítette át, mely a katolicizmus közismert jegyein túl egy sajátos egyéni népi vallásosság vonásait is magába foglalja.

A könyv egyik legszebb része az első fejezet, melyben Gari Margit vallásos világképét ismerhetjük meg, s aminek pontos megértésében a parasztasszony saját kezű rajzai igazítanak el bennünket. Elbeszéléseiből s rajzaiból megtudhatjuk, hová helyezi a Földet, a csillagokat, az őrangyalokat, az Atyát, a Fiút, a Szentlelket s a Szűzanyát a világmindenségben. Hasonló képet ad a mennyországban levő rendről: az apostolok, vértanúk, szentek, szűzek stb. helyéről. A purgatórium bemutatásában nyomon követhető, hogy a lélek milyen szenvedéseken megy át az egyes fázisokban.

Gari Margit világképéhez szorosan hozzátartoznak azok a halottlátókkal, boszorkányokkal kapcsolatos történetek is, amelyeket saját élményeként mintegy hitelesítve mond el.

A könyvben található történetek személyes jellegüktől függetlenül nem csupán egyetlen ember s annak családja megismerésére szolgálnak, hanem a mezőkövesdi szegénység két világháború közötti életét, a szegények közötti társadalmi hierarchiát is bemutatják.

Fél Edit gyűjtői és rendszerezői munkájának legnagyobb erénye, hogy Gari Margit visszaemlékezéseit minden stilizálás, változtatás nélkül rendszerezte s rakta kronológiai sorrendbe.

Hasonlóképp dicséretes Anne-Marie de Backer és az időközben elhunyt Pődör László fordítói munkája is. Sikeresen oldották meg azt a nehézséget, hogy a rendkívüli szemléletességgel és nyelvjárásban beszélő parasztasszony történeteit francia nyelven hasonló stílusban adják vissza anélkül, hogy a francia nyelvjárások közül bármelyiket is alkalmaznák. A franciára hitelesen le nem fordítható szavakat, kifejezéseket magyarul közlik, s a könyv végén található szójegyzékben magyarázattal látják el.

A könyvet a miskolci Herman Ottó Múzeum, a budapesti Néprajzi Múzeum fotógyűjteményéből, valamint Gari Margit saját gyűjteményéből válogatott fényképek teszik még szemléletesebbé. A kötet – a visszaemlékezések személyes jellegével okolva – sajnálatos módon magyarul nem fog megjelenni, ám a francia nyelvű kiadás után előreláthatólag még három idegen nyelven juthat hozzá az olvasó.

Halasy Márta